

Jegyzetek

¹ 2006. január 26-i (7. ülés) Közgyűlési vita (lásd, a Jogi és Emberi Jogi Bizottság jelentése, jelentésteve: Frunda úr). 2006. január 26-án (7. ülés) a Közgyűlés által elfogadott szöveg.

² Az eredeti angol szöveg – helytelenül – különbséget tesz a Magyarországon élő magyarok között, akiket „Hungarians”-ként említ, és a határon túli magyarok között, akiket „Magyars”-ként jelöl. Ennek megfelelően az angol szövegben a Szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény után zárójelben a „Magyars” szó szerepel, ami fordítási szempontból ilyen összefüggésben értelmezhetetlen. (A szerk. megjegyzése.)

³ Az eredeti angol szövegben a „kinspeople” kifejezés szerepel, amelynek ilyen formában nincsen magyar megfelelője. Jelentése kb.: „az adott néphez tartozó emberek”. Magyarul ehhez tartalmilag a „nemzettárs” fogalom áll legközelebb, lényeges azonban, hogy az angol szöveg itt nem használja a „nemzet” kifejezést. (A szerk. megjegyzése.)

MŰHELY

Filep Tamás Gusztáv

A KULTÚRA TEHÉNHIMLŐJE*

Kemény Zsigmond a nemzetiségi kérdésről 1837 és 1860 között

Mályusz Elemér, a XX. századi magyar történetírás egyik legjelentékenyebb iskolájának, illetve irányzatának, a népiségtörténetnek a megteremtője a harmincas években szigorú bírálattal illette az övétől eltérő történetírói koncepciókat, főként a szellemtörténet Szekfü Gyula (és tanítványai) által művelt változatát. A másfél évtizeden át lappangó vita Mályusz *A középkori magyar nemzetiségi politika* című, a *Századokban* közreadott kétrészes tanulmányának megjelenése után tört ki; Szekfü válaszcikkére adott viszontválaszában Mályusz a magyar nemzetfogalom és államfölfogás István király intelmeinek sokat idézett passzusából elvonatkoztatott koncepcióját tette kedvezőtlen kritika tárgyává.¹ A szövegből többen a magyar nemzetfogalom befogadó, illetve a más etnikumú országlakosok iránt türelmes voltára vonatkozó következtetéseket vontak le, Mályusz szerint azonban az idézetből kibontott elmélet fordítási hibán alapul. „Elsősorban azt kell eldöntenünk, hogy helyesen tartja-e közfelfogásunk a Szent István-féle intelmeknek az egynyelvű és azonos szokású ország gyengeségéről szóló tanítását a nemzetiségi politika oly alapelveiül, amely már a XIII. század előtt érvényesült.”² Azonban függetlenül a fordítási problémától, illetve az „ország” kora középkori jelentésétől (a vita kiindulópontja ugyanis az volt, hogy a „regnum” mire utal az eredeti szövegben, magára az *államra*, vagy a királyi *udvarra*) és Mályusz (szerintünk) nyersen ideológiai vétetésű állásfoglalásától, a XIX. századi, valószínűleg régi hagyományra alapozó gyakorlat szerint az irodalomban jártas gondolkodó pontosan azt a jelentést tulajdonította az inkriminált passzusnak, amelyet Mályusz ahistorikusnak ítélt. Kemény Zsigmond, első, töredékben maradt regényében, az *Izabella királyné és a remete* címűben³ a „köz”-vélemény ábrázolásához etnikailag vegyes közösséget kerekít egy kocsmába; a többség, illetve a megnyilatkozók magyarok, de vannak ott románok, szászok és cigányok is, mint valamely, egy évszázaddal későbbi transzszilvanista mesében: „Ilyen elegyes társaság az, engedékeny olvasó, melybe kegyedet bevezetni merész vagyok. Oly tarka öltözetben, szokásban, részint beszédben, sőt ugyan-

azon nyelv hangkiejtésében is, mint változó maga e kis ország őserdői, kopasz szirtja s kalászos tere egymást felváltó sorával. Miként itt sötét mélység tátong a sugárcsillámos bércek lábainál: közel s ellentételesen áll egymás mellett ott fény és homály, rang, szolgaság, földesúrkéj és rabbókolás, kiváltság s jogon alól helyezett-ség. A sors ti. gúnyosan hallgata, midőn a szent király mondá, miként unius moris uniusque linguae regnum imbecille et fragile est, s szoros végrehajtója lőn a vég-hagyomány e nagy következtetésű pontjának.”⁴ E néhány mondat aligha utal egyébre, mint egyrészt arra, hogy a Kemény Zsigmond által közvetített hagyomány szerint az *Intelmek* valóban a többetnikumú országot tartotta üdvösnek, másrészt arra, hogy Kemény szerint ezt a figyelmeztetést „Magyarországon”, illetve a regény tárgyát képező korszakban – kényszerből – önállósuló Erdélyben nem tartották be, harmad-részt arra, hogy a magyartól különböző etnikumok (bár a szász ez alól, mint majd látható is lesz, nyilván kivétel) alávetett helyzetben vannak, s hogy az egész kérdéskör az ő számára elsősorban szociális jelleget ölt és természetjogi morfondírozások-ra indítja őt. Kemény történelemértelmezésében (közéleti szereplése első esztendeiben) azonban a nemzetiségek problematikájának ettől függetlenül jóformán nem jut szerep – legalábbis irodalmi és történelmi munkáiban, illetve töredékeiben. Az első terjedelmesebb dolgozatában, a hagyatékában szintén Pap Ferenc által megtalált és *Históriai töredék* címmel közölt szövegben is mindössze két, rögtön egymást követő utalás található erre, természetesen az erdélyi fejedelemség előzményeinek taglálásánál:

„A szászok szorgalmasak, míveltek, kereskedés s mesterség barátai, jó föld- és szőlőművelők, szép házakat építenek s földjeiknél nehezebben látsz kellemesebbé változottat. Életmódjukban takarékosak, a tolvajságot még nevéről is alig ismerik. A rendes adózáson kívül ahányszor és amennyit kívánnak tőlük a királyok, zúgolódás nélkül megfizetik. Csak gyalog katonáskodnak, kőfalak közt vitézek, sík mezőn könnyen hátrálnak s ez okból, mikor lehetséges, a táborozásban inkább csak pénzsegedelemmel résztvevők.”⁵

„Az oláhok számra akármelyik nemzettel egyenlők. Azonban minden szabadság és birtoki tulajdonosság nélkül léteznek, s magyar telkeken magyar nemesek jobbágyai. Lakásuk ritkán van nyílt helyen, hanem az erdők rengetegei közt s a hegyek rejtekeiben tanyáznak barmaikkal és szennyeikben.”⁶

Nyilvánvaló, hogy Kemény ezekben a passzusokban azokat az elemeket emeli ki, illetve azokat keresi a históriában, amelyek a XIX. századi erdélyi társadalom fejlődése, a polgárosulás szempontjából – pro vagy kontra – fontosak. A szász és a román jelleg későbbi munkáiban is hasonló (értelemszerűen egymással ellentétes) képet mutat. S az idézetek arra az evidenciára is utalnak, hogy Kemény kezdettől tudatában volt annak, hogy hazájában nem egy (etnikai értelemben veendő) nemzet él.

Amikor Kemény ifjúkori munkáiból akarjuk kihüvelyezni a nemzetiségi utalásokat, s megpróbáljuk rekonstruálni az ezzel kapcsolatos álláspontját, óhatatlanul tisz-

táznunk kellene még néhány lényeges kérdést: mit értett Kemény nemzetén, illetve mi volt számára a haza, vagy a hazát képező állam (és hogy milyen a két magyar állam viszonya). A fiatalkori szövegekben azonban ezek megnyugtató megállapításához nem találunk elegendő támpontot. Részletesen, fogalmi szinten természetesen nem is próbálta kifejteni őket. Főleg históriai fejtegetéseiből kell megpróbálnunk kihámozni, mit gondolhatott róluk.

A történeti háttérrel tudnunk kell azt, hogy Erdély kapcsolt részeivel Buda 1541-es, a törökök általi elfoglalása után kényszerből önállósuló, részben a Portától függő állam, idővel fejedelemség, 1691-től, a törökök kiverésével pedig nagyfejedelemség, de már a magyar király, azaz a Habsburgok jogara alatt, birodalmuk részeként; ettől kezdődően 1848-ig semmilyen közjogi viszony nincs közte és Magyarország között. Kemény politikai aktivitásának éveitől, úgy tűnik föl, nem volt tömegérzelem Erdély és Magyarország uniója mögött, legalábbis a források nem tanúskodnak efféléről; az egykori egység visszaállításának történeti érveléssel alátámasztott programja az első nagy liberális nemzedék ideológiája lett. Ezzel a kérdéssel Kemény is sokat foglalkozik harmincas évekbeli publicisztikájában.

Kemény 1851-ben Bethlen Jánosról írott tanulmánya,⁷ noha már az 1848–1849-es nemzetiségi harcok, a polgárháború után született, azért alkalmas az itt tárgyalt, 1848 előtti, Erdély történetével kapcsolatos nézeteinek értelmezésére, mert azokat a közjogi ismereteket, amelyeket az erdélyi alkotmányosságról szólva fölhasznál, éppen az ott hangsúlyosan tárgyalt időszakban – a marosvásárhelyi királyi táblán jogot tanulva – kellett megszereznie. Ez a tanulmány – melynek főleg bevezető, történeti fejezetei fontosak most nekünk – nyílt cáfolata azoknak az elképzeléseknek, amelyek szerint Keményben a transzszilvanizmus őst láthatnánk. A transzszilvanizmusnak egyetlen eleme található meg benne: a tanulmány abból indul ki, hogy Magyarországon tájékozatlanok Erdély ügyében, pedig az a magyar történelemben egyedülálló szerepet töltött be. Sőt, a tanulmány éppen azért íródott, hogy megismertesse a magyarországiakkal Erdély sajátos viszonyait. (Tehát nem az eltéréseket akarja tételekbe foglalni, hanem az egységesülést sürgeti.) Erdély jelentősége a 2. rész első bekezdésében így adatik elő: „Midőn Izabella a budai királylaktól Gyulafehérvárra költözött, vagy ha akarjátok, a váradi béke megkötése után a kettészakadt Magyarországnak éjszakkéleti fele, ti. Erdély és a szélesebb értelemben vett Partium lőn a magyar nemzetiség és alkotmányosság súlypontjává.”⁸ Erdély Sztambultól függő volta kivételesen tragédiákat is okozott ugyan, de a közjog és a belkormányzat e korszakban is független maradt. Béccsel, illetve a birodalommal szemben Erdély volt a magyar függetlenség szigete és a protestantizmus fellegrára, amire a magyarországiak is fölnéztek, mentsváruknak tartották; Erdély őrizte a magyar nyelvet, s ezáltal a magyar nemzeti eszmét, valamint az alkotmányosságot, amikor Magyarországon már mindent maga alá tiport az abszolutizmus.⁹ A törökök kiverése után Erdély jogi állapotát a *Diploma Leopoldinum* – Keménynél a „Leo-

polddali kötlevel” – határozta meg, amelynek révén az erdélyiek a tanulmány szerint az akkori viszonyokból eredően talán érthetően, de egyébként nélkülözve a komolyabb megfontolásokat, meg akarták őrizni az erdélyi önkormányzatiság töredékeit. Magyarországon minden akadály elhárult a birodalmi centralizáció elől, nagy lendületet vett a katolizálás, s az erdélyi politikusok azt gondolták, hogy saját alkotmányuk romjai még megvédhetik őket az ottanihoz hasonló kiszolgáltatottságtól. Kemény ezt nagy hibának minősíti, hiszen ez volt az utolsó esély a két volt magyar állam egységének visszaállítására; célszerűnek is ez bizonyult volna, hiszen együtt nagyobb erőt képeztek volna a központosítás ellenében.

A *leopoldi diploma* által létrehozott közjogi helyzetben – az adókivetés és -behajtás miatt – Erdélyben kialakultak a szász–magyar ellentétek. A szászok Bécsbe mentek panaszaikkal, s ennek nyomán hozták ott létre az erdélyi kancelláriát, amely végül maga alá törte az egyébként is Nagyszebenbe, szász területre áthelyezett (1791-ben aztán Kolozsvárra telepített) erdélyi főkormányshéket. (Így tehát az első lényeges magyar–szász feszültség [kisebbségről és többségről az alább említendő speciális jogi helyzet miatt nem beszélhetünk] abból alakult ki, hogy a szászok szövetkeztek a bécsi centralizmussal.) A következő évtizedek lényeges elemei közé sorolja Kemény, hogy az arisztokrácia elvesztette hazafiságát, sőt a „magasabb társalgási körökben” a német lett az uralkodó nyelv, továbbá hogy a jobbágyok nyomorát fokozta az úrbér rendezésének hiánya. Külön a románokat még az erőszakos unióztatás, a görög katolikus hitre való térítés is sújtotta (azaz itt az első utalás arra, hogy a románok két vonatkozásban – jobbágyként és ortodoxként – is szenvedő alanyai voltak az abszolutizmusnak, azaz a magyarok potenciális szövetségesei lehetnek például a szászokkal szemben).

II. Józsefnek az új filozófiai áramlatokkal is alátámasztott további egységesítő törekvései egyrészt kiélezték a központosítás és az autonómiák védelmezőinek harcát, továbbá a magyar ellenállás (az abszolutizmus elleni visszahatásként) szembefordult ezzel az új eszmevilággal is. A II. Lipóttal kezdődő korszak törvényhozása kapcsán az alábbiakból indul ki Kemény: „A helyzet szerint, melyet a szabadelvű József a magyar alkotmány és magyar nyelv irányában elfoglalt, az ellenhatásnak okvetlenül nemzetinek és illiberálisnak kellett lenni.

Visszaköveteltettek a jogok, ha kártékonyak valának is, azért, mert veszélyesebb volt az önkény, mely azokat eltörölte. S ezen alpnézet, valamint a magasabb alkotmányosságunk zamatját tevő, úgy másfelől számtalan önző vagy szűkeszű törekvésre vetett népszerűséget. A magyar az erőszakolás által makacssá tetetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leghasznosabb reformban mást látni, mint átmítást, ha kecsesgetőnek tűnt föl, vagy veszélyes célzatot, mely később fog leleplezteni. S mert minden viszonyok összedúlva és egymáson heverték, nem vala csoda, hogy a kéz, mely annyit rontott még az építés foglalatosságai közt is, el lőn kárhoztatva a tömeg és segéd nélkül hagyatva az intelligencia nemesebb része által.”¹⁰ Az 1791-ben

összehívott s a következő évtizedek programját kijelölő országgyűlésen „a honatyák” a sérelmi politikából és a jogvédelemből indultak ki: a leopoldi diploma betartását követelték. Abban, hogy az országgyűlési ellenzék 1791 után a reformkorig – tudni kell ehhez, hogy 1811-től 1834-ig az országgyűlést nem is hívták össze – csak asszisztált a főhatalomnak, Kemény szerint két tényezőnek volt fontos szerepe. Ennek az ellenzéknek aránytalanul nagy többsége a nemesi előjogok védelmében égette el II. József rendeleteit; nem tekintette céljának a reformfolyamatok beindítását, csak kiváltságait akarta garantáltatni. A felvilágosodás szövegein felnőtt liberális reformellenzék viszont a francia forradalom éveiben elrémtette, aktivitásában megakasztotta a párizsi nyaktilók látványa. A Magyarországgal való unió ötlete egyébként Bécsből érkezett 1791-ben – „onnan nyerte pártolóit, hol később gyanakodással fogadták”¹¹; II. Lipót szorgalmazta, majd II. Ferenc, de már kisebb lendülettel. Nagy sikere nem volt az erdélyiek körében. Az erdélyi és a magyarországi kancellária egyesítése már népszerűbb volt, de ez is megbukott a közigazgatás vezetői, Bánffy György és Teleki Sámuel ellentétes érdekein. Az 1834-es országgyűlés története szolgál aztán a szász–magyar ellentétek következő példájával: Bécs alkotmányellenesen jelölte ki a házelnököt, akinek beiktatása tehát ellenállásba ütközött; a rendek által jelölt elnököt viszont a kormány nem fogadta el. A jogi ellentmondások megszüntetésére „előleges tanácskozások”-ra került sor:

„De ez is lehetetlen volt pártcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a követek számára nézve alig tették a magyarok negyed részét, a székelyek alig felét. Továbbá a szászok közül csak három vagy négy nemessé emelt család tagjaiból lehetett királyi hivatalosokat teremteni, és a székelyek is a magyarokkal e részben a versenyt szintén ki nem állhatták.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésen történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt ti. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, és volt egy közös nemzeti gyűlés.

Az egyik az előleges tanácskozmányokban a *curiatum votum* eszméjét, a másik a szám szerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései – miután az országos ülésben a szavazás a százados gyakorlat és az 1791. évi XI. törvénycikk szerint személyi és nem curiai volt – neveltségesek valának, s legfellebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb állapotok hozassék, mint ami az országos ülésben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.¹²

Csak a szászok voltak elégtelenek.” Kemény további megjegyzése: „A szászok [...] régóta annyira elkülönítették magokat az uralkodó eszméktől, és oly éles súrló-

dásban voltak a nagyobb érdekekkel szemben, hogy megállapodásaik által semmi erkölcsi súlyt már többé nem vehettek a politikai pártok mérlegébe.

Míg tehát a külön nemzeti gyűlések iránti kísérletek történtek, a köz nemzeti gyűlés rendszerint ugyanazon órákon, az ellene intézett tényeket teljesen ignorálva, tanácskozott. S mert a kormányhoz szító királyi hivatalosok többsége a külön nemzeti gyűlésre a közvéleménytől félelemből, a köz nemzeti gyűlésre pedig a kormányszék neheztelése miatt nem mert megjelenni, e kettős rettegésből önként következett, hogy politikai befolyását gyorsan pazérolta el, s a kisebbségben levő követi kar vezette a köz nemzeti gyűléseken hozott megállapodások által a diétát.¹³

A fentiekből már láthatóak azok a faktumok és szempontok, amelyek kijelölik Kemény pozícióját a vizsgált kérdéskörben. A két magyar állam létét a Mohácsot követő fölbomlásból eredezteti, Erdély függetlenségét a fejedelemség korában kényszerűnek tartja, de ezt indokolja a magyar függetlenség maradványainak védelme – azaz éppen ez indokolja, és semmi más. A XIX. században azonban elkerülhetetlen az unió, éppen a magyar egység és a gyarmatosító Bécs elleni erőkoncentráció érdekében. (Kemény 1848-ban is, 1861-ben is többször hitet tesz amellett, hogy a Habsburg Birodalom örökös tartományai és Magyarország között a *Pragmatica Sanctio*, azaz abból következően a közös uralkodó az egyetlen kapocs; a gyarmatosításnak tehát nincs jogalapja.) Az erdélyi nemzetiségek közül a szászok élen járnak a polgárosulásban, viszont az abszolutizmus szövetségesei; a románok ezzel szemben a jogtalanok közé tartoznak, akiket a magyar jobbágysággal együtt föl kell szabadítani. Tény viszont, hogy Kemény egyik 1842-es cikke szerint az arisztokrácia reformista szárnya két társadalmi csoporttól kaphat hathatós segítséget:

„1-ször a városi rendtől, mely nálunk érzelemben és akaratban, nyelvben és érdekekben kivétel nélkül magyar, és

2-szor a szász nemzettől, mely bármennyire különbözzék is szokásban és nyelvben, alkotmányban és szellemben tőlünk, páratlan becsű magányjoga által minden el nem fogult magyar előtt régóta határtalan méltánylást vívott ki magának.”¹⁴ E cikk szerint a szász polgárság 1834-ig különült el a többi natiótól, azóta viszont együttműködött a magyar szabadelvűekkel. Végül Kemény elkötelezett szabadelvű gondolkodó; a liberalizmus szellemi vívmányait Erdély gazdasági és politikai elmaradottsága miatt csak a Magyarországhoz való csatlakozás révén tartja megvalósíthatóknak. Tudjuk, hogy a Wesselényi Miklós vezette magyar liberálisok szintén őszintén akarták a szabadságeszmék győzelmét, de uniótörekvéseik háttérében az a fölismerés is állt, hogy az uniált hazában a magyarok arányszáma növekedne. S minthogy ez a kor a nyelvi nacionalizmus kora, a közgondolkodásban úgy él, hogy a liberális vezérek azt a nemzetet, amely az egyesített államot a magáénak tartja, magyarul beszélőnek gondolták. (Ami legtöbbjükre érvényes is.)

Van azonban olyan forrásunk, amely arra látszik utalni, hogy Kemény ez időben a nemzetnek azt a másik fölfogását fogadja el, amelyet a következő évszázad magyar

történetfilozófusa mint az eredeti magyar nemzetfogalmat interpretált. Ebben az etnikai eredetnek, a közös „nemzeti” nyelvnek, a közös kultúrának és a Nyugat-Európából átvett nemzetfogalom többi megkülönböztető jegyének csak másodlagos jelentősége van; eszerint a magyarországi honosság (vagy annak emléke), a közös céltételezés tesz valakit a nemzet tagjává. Kemény ezt írja a *Históriai töredékben* a Mohács előtti helyzetről: „[A] Zápolya-párt elejétől fogva az ország ősi intézményeire, az 1497-i határozatra, mely rendeli, miképp ha Ulászló meghal, szabad választás útján legyen a magyar király, s 1505-i cikkelyre, mely minden idegen nemzetűt a trónusra következőkről kirekeszt, hivatkozott.”¹⁵ Zápolya nem magyar – szláv – származása saját korában köztudott volt, Keménynek is tudnia kellett róla. Ha Zápolyát, az etnikailag idegen származását – de tehát nem egyben „idegen nemzetűt” is – az idegenekkel szemben tartják a trónra jogosultnak, méghozzá „az ország ősi intézményeire” való hivatkozással, akkor itt a nemzet nyilván a ma megszokottól eltérő jelentésben vétetik. Deér József a nomád nemzetiségi elvről és annak középkori továbbéléséről szóló könyvében azt állítja, hogy a XV. század emelte „megszégyenítő tökélyre” az idegengyűlöletet. „Ennek az idegengyűlöletnek fő képviselője nálunk a köznemesség, mely országgyűlésről országgyűlésre szívós kitartással követeli a külföldiek eltávolítását az udvarból, a hivatalokból, sőt az egész országból”. S ezt az ideológiai alapoza argumentációt használta maga Zápolya is: „Az idegengyűlölet volt az a lelki bázis, melyre a pártvezérek, egy Werbőczy és Zápolya nagy sikerrel építettek.”¹⁶ De legalább ilyen bizonyító erejűnek véljük azt, hogy Kemény első regényében, az *Izabella királyné és a remetében* az egymással szemben álló koncepciókat kitervelő két pártvezér – Fráter György, valamint Izabella királyné híve, Petrovics Péter – délszláv, sőt az utóbbi (amint a regény jegyzeteiből kiderül) szerb fegyvereseit mozgósítja a barát ellen, ám származásuknak semmi jelentősége nem lesz, sőt az említésre sem kerül.¹⁷ Lehet, hogy a két eltérő nemzetfogalom – a „nyugat-európai” és a „hagyományos” magyar – Keménynél összekeveredik, illetve tisztázatlanságuk miatt nehéz logikus rendszerbe foglalni azt, amit erről mondott. Az azonban valószínű, hogy a közös etnikumtól és nyelvtől független nemzet léte nyújt alapot neki 1851-es, majd 1861-es állásfoglalásaihoz.

Ha ezt a tényt figyelembe vesszük, még valószínűbbnek tűnik föl, hogy a Kemény már utalt és alább is említendő, a szászokkal szembeni távolságtartása ez utóbbiak és Bécs szoros kapcsolatán alapul. S mint látni fogjuk, a románok iránti rokonszenve részben az elnyomott néptöredéknek szól. Nem kizárt, hogy ennek szerepe volt annak a feltételezésnek a létrejöttében, amely egyik kortársa könyvében kap hangot; eszerint Kemény anyai ágon román felmenőktől származott volna. Pálffy János, az 1848–1849-es országgyűlés – egyébként erdélyi, székelyföldi – alelnöke kortársairól írott, sokszor igen elfogult portréi között van egy Keményről szóló is. Pálffy számos jellemhibát igyekszik rábizonyítani Keményre, s ezt próbálja alátámasztani származásának fumigálásával is. Kétségbe látszik vonni a családnak Kemény János

erdélyi fejedelemtől való származását is, anyjáról pedig ezt mondja: „Anyja, Csóka Rozália szegény s igen közönséges román nemzetségből született.”¹⁸ Ez a történeti adatokkal alá nem támasztott megállapítás Pálffy szándéka szerint szellemi-erkölcsi alacsonyrendűsége utalna, s minthogy 1848–1849, a több ezer ártatlan magyar áldozatot követelő polgárháború után íródott, Pálffy közvetlenül ebből vezeti le Kemény állítólagos, a bosszúállásra való hajlamát, közvetlenül utalva a régi toposzra, amely a „cine mintyé”-t (tartsd eszedben!) tekintette a román népjellemet meghatározó jegynek. Egyébként Kemény édesanyja, Csóka Rozália, református – kétségtelenül ágrólszakadt – nemesi családból származott, s Hunyad megyei lévén valóban eredhetett az erdélyi fejedelmek (főként I. Rákóczi György) térítő tevékenysége idején reformált és megnevesített román ősöktől, de ennek a rendi nemzetfogalom értelmében nem lehetett semmilyen jelentősége, éppúgy, mint például Jósika Miklósnál sem, aki viszont valószínűleg tényleg román ősöktől (is) származott apai ágon, de aki 1848-ban állást foglalt a román nemzetiségi törekvésekkel szemben. Kemény egyébként, tanulmányaiban, regényeiben soha nem utal egy-egy történelmi szereplője valóban román származására, legyen szó a Nopcsáról vagy akár a Jósikáról. Ennél is érdekesebb az, hogy ifjúkorában nemegyszer román környezetben, illetve etnikailag vegyes területen élt, de ez sem indította a nemzetiségi problémák pertraktálására. Így például az egyetlen olyan elbeszélésében, amelyben ifjúkoráról ír, illetve azt poétizálja át – *A szerelem élete* című, Zalután játszódó történetben –, csak néhány román földrajzi név és két személynév utal a közegre, illetve annak román részére. Az elbeszélés fő eseményét képező pozícióharc alapját viszont látszólag a szász–magyar ellentét adja. Voltaképpen ez is csak másodlagos elem, a döntő az etnikumból következő társadalmi cím, illetve rang. S még meggondolkodtatóbb, hogy Kemény nem utal arra sem, hogy az a zalutnai magyar társadalom, amelyről ebben az elbeszélésben szól, egészében áldozata lett ennek a polgárháborúnak; 1848-ban a román fölkelők színleg megegyeztek velük a szabad elvonulásban, aztán út közben lemészárolták őket. Az 1784-es Horea–Closca felkelést az 1840-es években Kemény nem speciálisan nemzeti, hanem szociális-civilizációs problémákból eredezteti, „parasztlázadás”-nak, nem pedig nemzetiségi küzdelemnek tartja,¹⁹ Wesselényi-tanulmányában pedig így ír róla: „A reményekre gerjett oláh köznép lázadása, azon kezektől [ti. a kormányéitól – F. T. G.], szigorúan büntetett.”²⁰ Sehol sem utal arra a mészárszékre, amelyet a felkelés résztvevői rendeztek, noha annak színtere is az ő szülőtája és környéke volt. Kimondottan a románokra is utalva beszél viszont „az alkotmány sáncain kívül esőknek abba bevételé”-nek szükségességéről.²¹

Kemény első megjelent dolgozata a *Históriai töredékből* lekerekített, kidolgozott, *A mohácsi veszedelem okairól* című tanulmány. Ebben találhatunk arra vonatkozó utalást, hogy mennyiben nem tekintette aktuálisnak a nemzetiségi kérdést. Ahhoz, hogy mit jelent a nemzetiségi problematika, mint utaltunk rá, akkor juthatunk

el, ha tudjuk, mit tekinthetünk nemzetnek – a „nemzetiség” ez időben nem a későbbi „nemzeti kisebbségek”-re, hanem a nemzeti öntudatosodás trendjére utal, s a reformkori magyar liberálisoknál a *nemzeti a magyarosodás* szinonimája. De hogy mi is a magyar nemzet, Kemény fogalmilag – mint mondtuk – nem tisztázza. Egy bizonyosnak látszik a föntiekből: a nemzet nem alapulhat a közös leszármazáson. A továbbiakat is inkább közvetetten tudjuk meg az első írói korszakában született műveiből. De a Zápolya-csoport Deér interpretálta argumentációját éppen nem tekintti nemzetinek; a tanulmány ugyanis azt tárja föl, hogy 1490 és 1526 között a központi hatalom és a köznemességre támaszkodó oligarchia – a „kormány” „és a főnökkpárt” viszáljai gyengítették meg az országot oly mértékben, hogy az védtelenné vált az oszmán invázió idején. Kemény e tanulmányában látszólag egymásba játszanak a nemzetfogalmak. Az első oldalon a (későbbi terminusa szerinti) *hontag* azonos a nemzet tagjával: „A *hazafi* elszánás, mely csekélynek veszi a parányi életet a *nemzeti becsület* fenntartásának nagy pillanatai közt”²² stb.; bár elsősorban a nemzetet mozgósító elitről beszél: „Jelenkorban [...] állított elé az oly sokkal adós, a sors néhány választottakat, kiknek éjjelők és nappalok a hon értelmi, erkölcsi és nemzeti újjászületésének fáradságos munkájára van felajánlva.”²³ A *Kortekedés és ellen-szerei* 1843-as első füzetében a *nemzet* tagja azonos egyrészt a *honpolgárral*, másrészt a néppel, a nemzeti ügy a köz ügyével,²⁴ s magának a befejezetlen röpiratnak az elkészült első két fülete a nemzettel állampolgárok összességének szempontjából vizsgálja a képviselési elvet, bár az úgynevezett absztrakt többséggel kapcsolatos lehetséges manipulációk elutasításával. Eszerint nála a nemzet az elitben él, voltaképpen annak műve. A továbbiakban, a nyugat-európai társadalmak kialakulása kapcsán nemzetnek a rendi jogokkal rendelkezők minősülnek, aki ezen a körön kívül esik, vélhetően az lesz – bár e terminust Kemény itt nem használja – a nép.²⁵

Ez utóbbi tanulmányban a később nemzetiségeknek tekintett társadalomtöredékek is csak kétszer szerepelnek. Szó esik bizonyos szász sérelmekről, amelyek azonban nem szigetelődnek el a régió egyéb sérelmeitől a Mátyás király halála után, Moháccsal bezáruló időszakból, a másik utalás pedig a románokra vonatkozik, akiknek iszonyatos módszerekkel megtorolt lázadása gazdasági kizsigerelésük miatt robban ki, s a magyar országgyűlés törvénytelen rendeletének következménye.²⁶ A kegyetlenkedésekért felelős Drágfi egyébként román eredetű volt, mint ahogy az erdélyi magyar nemesség számos más tagja is; köztudott, hogy bizonyos magyarországi etnikumok azért maradtak meg a paraszti társadalom szintjén, mert a közülük kiemelkedő nemesség a magyar rendi nemzetbe tagolódott. Kemény lapjában, a *Pesti Hírlap*ban 1848-ban, a magyar–román ellentétek kirobbanásakor többen is érvelnek amellett, hogy a fölemelkedés útja nem volt elzárva a románok elől, hogy nem létezett számukra „külön” nemzeti elnyomás azon kívül, amely a rendi társadalomból következett s amely egységesen nehezedett a jobbágytömegekre, végül hogy a románok elnyomói nem is a magyarok voltak, hiszen telepeik döntő többsé-

gében a szász natio területére jutnak. (Erre röviden még utalunk Kemény '40-es évekbeli publicisztikája kapcsán.) A liberálisok pedig a rendiség megszüntetésére törekedtek, és ezt valósították meg az 1848-as törvények révén.

1848 előtt köztudottan a jobbágyság, tartozott legyen bármely etnikumhoz, egyetemlegesen nem tartozott a jogi értelemben vett nemzethez. Kemény ezeket az alapvetett néprétegeket egyaránt „be akarta vezetni az alkotmány sáncaiba”. Következésképpen az egységes nemzetállam azonos jogokkal bíró polgárokból létrejövő társadalmának megteremtése a célja – ez időben az európai liberális gondolkodásban a jogi egyenlőségen fölépülő homogén nemzetállamtól eltérő megoldás ugyanis (minthogy a mintát csak Nyugat-Európából vehették) nem létezik. Ezzel a liberális gondolkodók szerint a „nemzetiségek” igényei ki is elégítettek; ők más típusú követelések teljesítéséről, későbbi kifejezéssel „kollektív jogokról” nem is akarnak tudni. (Mentségükre szolgáljon, hogy 1848 előtt a nemzetiségi elitek sem beszélnek ilyenekről, ha igen, az magában foglalja az állami önállósodás igényét, Bécs biztatására történik, tehát [esetleg a speciális horvát helyzet kivételével] támadja a *Pragmatica Sanctiót*.) A felszabadított jobbágyság, a „feudális” terheit levető nép önmegvalósításának útjai eszerint a rendit leváltó polgári társadalomban már önmagában nyitottak. Kemény Zsigmond is ennek az elképzelésnek volt a híve az 1840-es években. Ez nem a mi utólagos értelmezésünk, hanem magáé Keményé, aki 1860-ban írta egyik cikkében: „Korunk kétségbe vonta azon tant, melyet az előhaladás barátai 1848 előtt még ingatlannak tartottak, hogy tudniillik az alkotmányosság és az egyéni szabadság kielégíti mindazon kívánságokat, melyeket az egyén, az állam által biztosítva látni akar. Most az egyéni szabadság mellé a nemzeti individualitás szabad kifejezhetése járult, mint visszaidézhetetlen követelés. S vannak népek, melyek az alkotmányosságot sem sürgetik, ha a létező viszonyok közt nemzetiségöknök kárt tehet, s vannak ezer meg ezerenkint egyének, kik az egyéni szabadságot tétozással nélkül áldozzák föl oly oltáron, melyen a nemzetiségi vágyokért égettetik a tömény.”²⁷

A jogilag egységes nemzetállam létrejöttének első feltétele az erdélyi liberálisok szerint a két „magyar” állam egyesítése. Magyarország és Erdély jogi, államszervezési és nyelvi állapota azonban sokkal nagyobb mértékben különbözött egymástól, semhogy az uniót viták nélkül létrehozhatták volna. Mert amilyen logikus például Kemény számára, hogy a történeti kontinuitás alapján nem ismerheti el a két különálló állam létét, olyannyira nyilvánvaló tény, hogy Erdélyben nem támasztja alá közmegegyezés azt a fikciót, hogy a nagyfejedelemség a magyaroké volna. (Erdélyben a jog nélküli román etnikum ekkor már az összlakosság abszolút többségét képezi.) Magyarországon még lehet azt állítani, hogy az államalkotó tényező a magyar, noha az állam hivatalos nyelve a latin – Erdélyben viszont, ha az ősi törvények magyar nyelvűek is,²⁸ jogilag három nemzet alkotja az államot: a magyar, a székely és a szász. Ehhez járul még a bevett vallások – református, katolikus, evangélikus, unitárius – egyenlő volta is. Ezeken a rendi jogokon nyugodott Erdély alkotmánya.

(Jogon kívülinek minősült tehát a román etnikum, mint ahogy a görögkeleti vallás is; ezt Kemény 1849 után a két Wesselényi Miklósról írt tanulmányában maga is anomáliaként említi.) Van olyan elképzelés, amely szerint ezeknek az alkotmányos formáknak a továbbfejlesztésével ki lehetett volna építeni az autonómiák rendszerét. Ezt a tényezőt viszont, amely sokaknál utólag úgy jelent meg, mint a hagyományos erdélyi tolerancia alapja, Kemény a liberális elvek győzelemre juttatása szempontjából kimondottan tehertételnek tartja: „Az alkotmány három nemzet és négy bevett vallás teljes jogegyenlőségén nyugvók. Ingatagabb alapot alig lehetett ennél képzelni. A hivatalok papiroson egyenlőleg osztatának el, minden befolyás szorosan kiméreték és meglátoltatott, hogy se nehezebbnek, se könnyebbnek ne találtsassék. A szembevetett érdekek Cerberusként ellenőrizték egymást, s úgy kimarták minden pozícióból, hogy végtére a befolyás – mint tudjuk – egészen a hivatalszobákba vonult, s Erdély a sokféle garanciák dacára – sőt tán éppen azok miatt – könnyen süllyedt a korlátlan abszolutizmusba. S minthogy a katolika vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült, tehát Erdély a jogegyenlőségi szép teóriák mellett is 1791 óta viszont tapasztalni volt kénytelen, hogy valamint közigazgatása abszolutisztikus vala, szintúgy hivatalnokai majdnem kivétel nélkül katolikusok voltak. Ebből következők, hogy az ellenzék, kivált az első időkben, többnyire protestánsokból, a kormánypárt pedig valami kivétellel mind római hitűekből állván, a politikai küzdelmekbe vallásos színezet, érdek és irány vegyült. Ez elevenebbé, de eredménytelenebbé is tette a tusát.”²⁹ Az unió melletti liberális érv aztán az is – mely a hagyományos erdélyi jogrendszer bírálatát is magában hordja –, hogy a magyarországi törvények nem tagadnak meg némi szolidaritást a jobbágyoktól: „A magyarhoni Corpus juris, ha keveset is segít, sokat sajnálkodék a pórnépen, míg édes anyai nyelvünkön szerkezett [sic!] törvényeink többnyire a szökevény jobbágyok felkereséséről rendelkeznek, s kimondák, miként Erdély lakosainak nagyobb része ez országban usque ad beneplacitum principis et regnicolarum [a fejedelem és az országglakók beleegyezéséig], csak eltűretik.”³⁰ Ez a „nagyobb rész” természetesen a románság, amelynek sorsát Kemény szolidaritással kísérte.

Kemény publicisztikájában 1842 körül jelenik meg a nemzetiségi kérdés, kettős formában: a rendszeresebbik az állam hivatalos nyelvéhez, illetve a nyelvi nacionalizmushoz fűződik. A másik külpolitikai vonatkozású, és a (pán)szláv egységmozgalomhoz, illetve a román fejedelemségekbe kivándorolt erdélyi értelmiségiek által népszerűsített dákoromán elméletéhez, a románok erdélyi folytonosságának hipotéziséhez és az ebből formált jogokhoz kapcsolódik. Ez utóbbi egyetlen passzusban található meg Kemény 1848 előtti cikkei közül, összefonódva a korábban említettel, a nyelvi nacionalizmust érintővel: „Uraim! ellenünk tör a kultúra, de ellenünk a barbariész is. Horvátország szélétől a Kárpátok párkányáig idegen ajkú népek ellenhatása fejlik ki. És szomszédunk, a havasföldi két fejedelemség, nem feledé el Dácia nevét, s azon kort, mely eltűnt, de emléke kísértő halottként jelenik meg. Úgy ál-

*lunk mi a fenyegető elemek közt, mint az indus, midőn az őserdők meggyúlnak. Ő a vészben nem csügged el, hanem éles tapintattal választ egy kört magának, s onnan minden avart, ágot s más égő anyagot kiirt. Szabadulására a sorstól csak egy rövid óra van kimérve, s istenemre! ha késnék, a lángok feje fölött egybeacsapni fogának. Nekünk ezen védkörünk a szabadelvűség.*³¹

A nyelvkérdés a szász–magyar viszonyban éleződött ki 1842-ben. A *Pesti Hírlappal* polemizáló azévi, idézett cikkében Kemény még a két natio egymásra találásáról, az úrbér ügyében tett közös lépéseiről számolt be. Az *Erdélyi Híradóban* megjelent következő írásában³² viszont már négy német röpiratnak az úgynevezett „magyaromániát” bíráló téziseit vitatja, részletesen ismertetve közülük Wolfgang Berg *Ungarns politische Zukunft* című füzetét. Berg részben történeti tévtanokra – ő sincs ugyanis tisztában Magyarországnak a birodalmon belüli helyével, jogi állapottával – és rémhírekre – „Az első szakaszban írónk azt állítja, hogy patriótáink a korona alá tartozó minden népet magyarosítani akarnának; de miután ez Tót- és Horvátországgal nem megyen,³³ legalább a szoros értelemben vett magyarföldi németeket és szlávokat kívánják erővel boldogítani, azaz [...] tervszerűleg kiirtani” – épített pamfletjének veleje az, hogy a civilizálódásban elmaradt magyarok a polgárosodást csak a német és a szláv városlakókra alapíthatják, ezért nem szabad megszüntetniük az ezek autonómiáját garantáló törvényeket, föl kell hagyni a magyar nyelv erőszakos terjesztésével. Kemény szerint azonban a magyarnak hivatalos nyelvvé tételéért indított alkotmányos folyamat nem avatkozik be a helyi nyelvhasználatba: „Csupán azt szeretnők tudni, a szó- és gondolatmagyarázat minő csodás mestersége útján lehet a magyar nyelvről fölterjesztett törvényjavallatunk azon részéből, mely a szász nemzetet a jelen állásban meghagyja, s tehát legkevésbé sem ellenzi, hogy kebelében ezentúl is német nyelvvel éljen, éppen ellenkező következtetést vonni ki s józan ésszel állítani, hogy az erdélyi országgyűlés szászaink azon jogát akarta elvitatni, miszerint *saját keblökben a német nyelvet használhassák?*” 1842–1843 folyamán aztán még több ízben szól – aktualitásokhoz kötődve – a nyelvkérdésről, mindegyik esetben a szász–magyar viszony kapcsán.³⁴

Kemény 1840-es évekbeli erdélyi publicisztikájának talán legtümörebb jellemzője Egyed Ákostól származik: „Kemény Zsigmond a magyarországi reformeredmények figyelembevételével valósággal felújította a Wesselényi-féle [tíz évvel korábbi – F. T. G.] programot: úrbér által, a jobbágysérelmek megszüntetésével rendezni a földesúr–jobbágy viszonyt, a közmunkában mindenki vegyen részt, mindenki szerezhessen vagyont, s bárki legyen megválasztható. Programja tartalmazta az iparpártolás Kossuth-i eszméjét is, s a fentiek mellett a sajtószabadságot sürgette, hogy a közvéleményt a hazai és külföldi eseményekről reálisan lehessen tájékoztatni. A nagy stratégiai cél a régi maradt, mégpedig az, hogy valahára Erdély is előrehaladjon az anyagi jólét ösvényein s eljussunk nemzetiségünk felvirágoztatásához.”³⁵

Világos talán a föntiekből, hogy ez a „nemzetiségünk” itt (valamiképpen) a magyar. Utaltunk arra is, hogy az ideális állam létrehozásának egyik előfeltétele Kemény szerint a rendi nemzetek fölszámolása, s hogy a három erdélyi rendi nemzet közül a szász az egyetlen, amelynek nem a magyar az anyanyelve. A magyar–szász viszony tehát azon fordul meg, hogy meg lehet-e egyezni az államnyelvben, illetve (szász szempontból) lehet-e garantálni a helyi és a központi közigazgatásban a nyelvek párhuzamosságát. A nyelvviita Kemény publicisztikájában a „magyarománia” elleni pamfletekkel való polémiában csapódik le. E német, illetve osztrák munkák a német vámunióhoz való csatlakozás feltételeként szabják meg a „magyarománia” leállítását, s fő argumentumuk az, hogy Magyarország az örökös tartományokkal azonos jogviszonyban áll a birodalommal. Ezt Kemény a *Pragmatica sanciora* utalva cáfolta (pontosan ebbe a „szélmalomharc”-ba bocsátkozik majd 1848-ban és 1861-ben). Visszautasította azokat a megjegyzéseket is, amelyekkel a pamfletek szerzői a magyart a barbárok nyelveként minősítették. Az sem teljesen érthetetlen, hogy az osztrák szerzők művével egy időben megjelent, az erdélyi szász – az 1848–1849-es szabadságharc idején Csány László által kivégeztetett – Stefan Ludwig Rothtól származó pamfletet (Roth 1848-ban már a teljes szász autonómiát, az Erdélytől való elszakadást követelte, és kormánybiztosságot vállalt az Erdélyt elfoglaló császári csapatok oldalán), majd később minden szász érvet ugyanígy cáfolni, visszautasítani igyekszik. Viszont az is kétségtelen, hogy – mint jóformán minden magyar liberális – elismeri az állam nyelvévé teendő nemzeti nyelv kizárólagosságát.³⁶ A magyar–szász viszony általános romlását már regisztrálja, ismeri az 1841–1843-i országgyűlés nyelvvitáit; de tragikusnak még talán nem látja a helyzetet. Az országgyűlés végeztével így foglalja össze a szász követek szerepét: „*Ezek, érezve számuk parányiságát [a háromszáz követből huszonketten képviselték a szászokat – F. T. G.], kompakt föllépésben akarák a súly hiányát pótolni. Közjogi kérdések mezején ősi hajlamuk ösztönét követék; a szemelvények körül, híven az érdekekhez, melyet képviselnek, méltó elismerést arattak. Nem hallgathatjuk meg el, miképp e kar országgyűlési pályája, mely biztató reményben kezdte földerülni, végre elsötétült. A nemzeti féltékenység Magyarhonból átható lármája fölzavará itt is a kedélyeket, s nem e kar kebelében, de küldöiknél keletkezett aggodalom az összesímulás néhez munkáját egyszerre semmisíté meg. E viszonyokból kettő folyt önkényt: erős visszahatás e nemzet részéről minden ügyben, mely legtávolabb érinté, s bizonyos közömbösség a többi nemzetek ügyeiben. Részt azonban mindig vettek, mit ki-kerülniök nem lehet.*”³⁷ A szászok azonban az egyik leglényegesebb kérdésben opponáltak az országgyűlést, halogatták annak a törvényjavaslatnak a Bécsbe való fölküldését, amely hivatalos nyelvként a latin helyett a magyart hozta volna – nem „be”, ahogy a német pamfletekben szerepel, hanem „vissza”. Végül az országgyűlés szerkezetéből következően mégsem tagadhatták meg, hogy pecséttel lássák el a törvényjavaslatot, a vizsály magva viszont már el volt vetve. Tudni kell ehhez, hogy a

magyar államnyelv visszaállítása mellett a latin érintetlenül hagyása volt az alternatíva, a német behozataláról szó sem lehetett. Kemény tehát nem logikátlanul minősítette a szász oppozíciót olyasminek, amely az országgyűlés által képviseltek abszolút többségének akaratérvényesítését oktanulul hátráltatja.³⁸ Ezzel szemben például arra figyelmeztette szász vitafeleit, hogy a születésszámok szerint fogyatkozó szászszágnak otthon kellene védenie elolvadó kultúráját; ennek legjobb eszköze a német nyelvű helyi közigazgatás, amit a magyar követek is pártolnak. A „nyelvtusát” Kemény „időpazarlás”-nak tartotta, amely késlelteti a reformok behozatalát, a magyar országos nyelvvé válása viszont nem fenyegeti pusztulással a szász kultúrát, mint ahogy nem veszélyeztette az erdélyi fejedelemség korában sem; de ha fenyegetné, sem lehetne megakadályozni ezt a folyamatot: „abból, hogy valamely dolog ártalmas, nem következik egyszersmind, hogy kikerülhető”.³⁹ Kemény tényként kezelte az unió eljövételét, a fokozatos jogi unifikációt, s minthogy a magyar országgyűlésen nem merült, illetve nem merülhetett föl nyelvita, állította, hogy ha a szászok egy töredéke – „néhány Roth tanár-féle gyerekagyú politikusok” – köti az ebet a karóhoz, akkor hamarosan kétszázezer ember fog szemben állani ötmillióval. Az erdélyi törvényjavaslat méltányosságát a magyarországi 1840. évi 6. törvénycikkkel való összehasonlításból vezeti le: „... a 6. cikkely – mint szintén többi megelőzői is – az országban lakó idegen ajkú népek nyelvei közt semmi kiválóságosságot nem tűr, hanem mindenikkel szemben a közállományivá emelt magyar nyelvet egyenlő jogigényekkel ruházza föl; az erdélyi törvényjavaslat pedig, figyelemmel méltán nem mellőzött történeti és alkotmányos okokból, két kategóriát épít: egyikbe helyezi a szabadalmazott és uniónk tagját tevő szász nemzetet, a másikba hazánk többi idegen ajkú lakosait.”⁴⁰ A vonatkozó magyarországi törvénycikk szerint bármely egyházi funkcióra csak magyarul is beszélők alkalmazhatók, az erdélyi javaslat erre tíz évnyi időt hagy, addig a magyarul tudóknak csak elsőbbséget biztosít; a magyarországi törvénycikk három évet ad arra, hogy az anyakönyveket kizárólag magyarul vezessék, az erdélyi javaslat erre szintén tíz évnyi türelmi időt biztosít. Ezek Kemény szerint is sovány, mindazonáltal nem mellőzhető eredmények, de emellett az erdélyi javaslat olyasmit is biztosít, amelynek a magyarországi törvényben nyoma sincs, s „melyek mellett a magyar nyelvnek országlati rangba visszahelyezését csak a legtagabb értelemben lehet megtörténné tekinteni”.⁴¹ A királyföldi szász hivatalok ugyanis – az 1791-i *status quo* értelmében – az országos hivatalokkal és a törvényhatóságokkal latinul is érintkezhetnek, másrészt „mi a királyi föld belviszonyait illeti, e mezőn a magyar nyelvnek semmi közállományi szerep kiszakítva nincs, hanem itt általános a germán nyelv használatik”.⁴² Mindez egyébként a királyföld lakosságának – Kemény szerint – legalább a felét kitevő románok hátrányára történik, noha a szászokat betelepítő II. Endre az erdélyi jogba beépülő adománylevele szerint a szászok és az ott élő románok köz- és magánjogi viszonyai azonosak, s annak ellenére, hogy „az unió, melyre esküt tevénk, kölcsönösen min-

den lakosít a királyi földnek a más két nemzet [a magyar és a székely – F. T. G.] védelme alá helyezi, s hogy nekünk tulajdonképpen nem állana szabadságunkban szemet hűyni oly tényre, mely a népesség egyik hasonfelének politikai jogkörét megsemmisíti addig, míg az idegen ajkú másik fél sibboletjét kimondani nem tudja”.⁴³ Végül az evangélikus szász papok, beleértve a magyar nyelvterületen élőket is, amennyiben szász földi egyházfőikkel értekeznek, ezután is használhatják anyanyelvüket az egyházigazgatási ügyekben – ilyen kedvezmény ugyanakkor 1853-tól nem illeti majd meg az unitis és disunitus (tehát a görög katolikus és a görögkeleti) egyházakat –, s a szász iskolák is német nyelvűek maradnak, míg a románok nyelve a magyar lesz (az unitusokra itt is vonatkozik a tíz évnyi türelmi idő, a görögkeletiekre azonban nem). Ezzel szemben a szász követelések gyakorlatilag két államnyelvet igényelnek. Ez a liberális nemzetállam akkori koncepciójával valóban összeegyeztethetetlen. Kemény az 1843. áprilisi szászvárosi gyűlés utáni német sajtókampány kapcsán szól hozzá újra ehhez a kérdéshez. Az említett gyűlésen javaslatot tettek – és fogadtak el – a magyar nyelvnek a helyi törvényhatóságban való, a német és a latin melletti egyenjogú voltának jegyzőkönyvbe foglalására, továbbá egy folyamodvány érkezett oda annak érdekében, hogy a helyi (nyilván a Szászváros-széki) református egyház is a magyar nyelvet használhassa a székekkel való hivatalos kapcsolattartásban. A szász lapok ezeket mind a nyelvi elnyomás eszközeinek minősítik. Kemény szerint a nyelvita kezdete óta a szász földön semmilyen kísérlet nem történt a magyarosításra, ez esetben is csak arról van szó, hogy „azon más nemzetiségek, melyek a szászokkal egy térre jutottak, egy alkotmány, egyenlő jogok, ugyanazon alaptörvények védszárnyai alatt élnek, bírnak saját nemzetiségük tekintetében igényekkel, melyek az álladalom védelmét egyenlő joggal érdemlik”.⁴⁴ Bármily jogos az autonómiákon belüli kisebbségek jogvédelmének majd 1861-ben újra fölmerülő problémája, világos, hogy ez esetben a soknemzetiségű (majdan unióra lépő két) ország egyetlen területének egyetlen kisebbségéről, s éppen az „állam-nemzethez” tartozó etnikumának jogvédelméről volna itt szó. A következő cikkében Kemény aztán a szász földi románok védelmében lép föl, egy német nyelvű cikkel polemizálva, mely – vélhetően II. Endre adományleveléből levezetve – a királyföldet (szász földet) a szászok tulajdonának tekinti, s „mindent, aki nem azon nemzet tagja, kizár a jogközösségből”.⁴⁵ Kemény kimutatja a forrásokból, hogy azok nem ismernek el semmilyen jogkülönbséget a szász föld lakosai között, tiltakozik a szász különjogok igényének bejelentése ellen mint amelyek a közösnek tartott cél, a jogegyenlőség ellen irányulnak, de ugyanakkor (mint egy esetben már korábban is) nem győzi vitafelei orra alá dörgölni, hogy vendégként érkeztek magyar területre. (Emellett azonban kárhoztatja azt is, hogy a magyarok a történelem évszázadaiban sem a szászok, sem a románok jogegyenlőségét – vagy különjogait? ez a szövegből nem pontosítható – nem biztosították a magyar közigazgatási területeken.) Világos mindazonáltal, hogy az egyik legfőbb koreszmének a nemzetiesedést,

a nemzet erősödését tekinti, ez két „reakció”-val ütközött meg nálunk: az első a II. József nevéhez köthető központosítás, a második a többeredőjű, cseh és orosz hatásokat is tükröző szláv (szlovák és horvát) mozgalom; az utóbbi „politikai rajongás, rendzavarás és kiontott polgári vér által nyer rémületes alakot és megbélyegeztetést”. E mozgalmak igazolják a magyar államnyelv bevezetését, mely után „nincs többé okunk rettegni nemzetiségünk jövődjé iránt”: „Kötelessége volt törvényhozásunknak szilárdul kinyilatkoztatni, miként Hunnia területén egy *nép* sincs, melynek nyelvét megtámadni akarná, de más *nemzetet* a magyaron kívül el nem ismerhet.”⁴⁶ (Ezek lesznek majd az 1868-as nemzetiségi törvény kulcsfogalmai.)

A központosítás mint a magyarosítás eszköze egyébként Keménynél már igen korán megjelenik, némi kételyeket támasztva a szászokkal szemben hangoztatott későbbi érvei egynémelyikének ösztönzése iránt. A *Korteskedés és ellenszerei* első tervezetében szerepel, hogy sem a decentralizációt nem kell kiterjeszteni („tovább vinni”), sem az „amerikai értelemben” vett községi rendszert, amelyben a kormány nevezi ki a megyei tisztviselőket. E gondolatmenetben Kemény a hatalmi szintek egyensúlya mellett agítál, ugyanis: „Mi nemcsak a vis inertiae-t használjuk a törvénytelen rendeletek ellenében, hanem szövegeink közt az idves igazgatási intézmények is megfojtatnak, p. o. a guberniumnak [= főkormányzónak] köznevelés és magyarosítás tekintetében kelt határozata. Ezen megszorított kör beligazgatás tekintetében is veszedelmes; de igazi kára külviszonyainkra és egy európai conflatio esetében ütné magát ki.”⁴⁷ Azaz: a megye képes elfojtani az üdvös központi rendeleteket, melyek közül Kemény a magyarosítást emeli ki. Világos persze, hogy itt nem a nemzetiségek aknamunkájáról van szó.

Magában a *Korteskedés és ellenszerei*ben a nemzetiségi problematika nem merül föl; a már Pestre költözése után, 1847-ben a *Pesti Hírlap*ban közölt *Eszmetöredékek a korteskedés és ellenszerei körül* című cikksorozatban sem, noha ekkor már a rendről a képviselői parlamentre való átmenet részletproblémáiról van szó, Keménynél például igen gyakran a census ügyéről, „mely egyik kritériuma az európai értelemben vett képviselői rendszernek, mely [...] nem találja célszerűnek a társadalom legalsóbb rétegeiben keresni fölfrissítő eszméket, magas politikai számításokat, óriás világnézeteket”.⁴⁸ Lényeges adalékot tartalmaz viszont a nemzetiségekről való fölfogásához a Pest megye egyik 1847-es közgyűlésének határozatához fűzött azon kommentárja, melyből a legutóbbi citátum is származik. I. Béla király „szánta volt magát arra el, hogy falunként két népképviselőt részeltessen az állomány jólétének előmozdítása iránti fáradságokban”.⁴⁹ Pest megye most hasonló ötlettel állt elő. A földesúri függésben lévő, több kategóriába sorolható községekből Kemény szerint gyaníthatóan kasznárok, kulcsárok, másutt pópák, tanítók, egyháziak, a harmadik csoportban falujegyzők, kisbírók lennének a képviselők – azaz vagy a függetlenségük, vagy a hatásuk, vagy a szakértelmük volna megkérdőjelezhető. A cikk második része szélsőségesebb esetekre is mond példákat, amelyeknek felsorolá-

sától hely hiányában tartózkodunk; a harmadik rész pedig a nemzetiségi vonatkozásokat taglalja. Ezt ismét érdemes bővebben idézni, ugyanis ez tartalmazza a legtöbbet Kemény 1848-at megelőző álláspontjából, és a nemzetiségi mozgalmakról alkotott véleményéből: „Vannak reformereink, kik még Hunnia felvirágzásában sem igen gyönyörködnek, ha aztán a civilizációnak más népfajok szakítanak le gyümölcsseit, és a négy folyam mentén lehetne ugyan itt-ott magyar nyelven beszélő lakosokra találni, de az ország maga, mint ország, nem volna Árpád vérenek birtoka. Ezen reformerek a közjogi formákra is ráütik meggyőződésük bélyegét, aggódva mérlegelnek minden adatot a vagyon és népesség különböző arányairól, a legparányibb intézményekben is némi túlsúlyt igyekeznek szerezni a magyar vagy a könnyen magyarosítható elemnek a többiek fölött, és ha a szabadság érdekei összeütközésbe jönének a nemzetiséggel, már ekkor készek az elsőt minden malasztával együtt korlátozni, sőt háttérbe is szorítani a másodikért.

Vannak viszont reformereink, kik elhinni nem akarják, hogy nemzetiségünk a haladás eszméivel valaha oly konstellációba hozathassék, miszerint azon reformok, melyek a szabadság ügyét biztosítják és terjesztik, vészthozólag folyhassanak be nemzetiségünk sorsára; s ha e tényt kénytelenek lennének el is hinni, mindazáltal, lelkek mélyében meg vannak győződve, hogy az örök gondviselés pálcát tör azon nemzetiség fölött, mely a polgárisodás közelítésénél gyöngötteti, a szabadság friss leheletére hervadoz, és üvegházi ápolás útján tarthatja fenn sápadt zöldületét, beteg terményeit. Az ily reformerek tehát vezércsillagul tűzik ki a szabadságot, minden közjogi formák által egy stádiummal közelebb akarnak ahhoz jutni, a nemzetiséget semmi kedvezményben, mely az egész igazságnak ártana, nem részesítik, s ha történni fogna, hogy a magyar nép jövődjé kockáztatnák a haladás kérdései miatt, akkor elmondván a szent könyvvel, hogy *damnatio tua ex te Israel*, tovább mennek megkezdett pályájukon, szomorúan ugyan, de szilárdul és tántoríthatatlanul.

Melyiknek van a két fél közül igazsága, vagy tán egyiknek sincs, de egy közép-árnyolatnak van? – ez olly kérdés, melyet most vizsgálni nem akarok.

Csak annyit jegyzek meg, hogy a közelebbi időig nem akadt magyar ember, ki reformterveivel mesterségesen akarja háttérbe nyomni nemzetiségünket; ki, midőn az alkotmány sáncai közé új elemeket szándékoznék bevenni, ezt oly formák szerint kívánta volna tenni, hogy a beveendők közt annyi magyar se legyen, mint amennyit a különböző népfajok lélekszámának aránya követel.

Sőt, merném állítani, hogyha Gaytól, Kollártól vagy – hogy idegen szlávbarátokat említsek – Palack- és Safáriktól kérdeztük volna meg: minő arányban részesítsük a kiváltságtalan osztályt az alkotmány malasztáiban? ők bizonyára többet nem mondtak volna, mint ezt: uraim, álljanak el a cenzustól; mert a Magyarországon lakó idegen nyelvűek közül a vagyonosabbak és műveltebbek, divatból és a diplomatikai polcra emelt nyelv előnyei miatt, kezdik ősi nyelveiket elhagyni, s tanulatnak magyarul. Ne használják kegyetek ezek gyöngességét, ne legyenek önzők népfajunk

rovására. Hanem, méltóztassanak a nemes lelkű utasításkészítők – hiszen a magyar soha áldozatban fukar nem volt – azon rétegek közé szállani le, hová a magyar irodalom melegítő és olvasztó fénnyé még nem hatott le, s úgy részeltetni az alkotmányos jogokban a kiváltságtalan elemet, aminő arányban áll egymáshoz a Kárpát és Adria közt lakó különböző ajkú népek számmennyisége.

Bizonyosan ők ennél többet nem követeltek volna tőlünk.

Egyszóval Kemény ekkor, 1847-ben a nemzetiségi elitről azt feltételezi, hogy megelégednék az illető etnikumok aránylagos képviselésével. Pest megye határoza-ta viszont arányaikat jóval meghaladó számú képviselővel ajándékozta volna meg őket, mert a magyar falvak száma lényegesen kevesebb a szláv, román és német falvakénál, viszont „egy magyar helysége közép számban 1294 lélek esik, míg egy szláv helység viszont közép számban 773 lakosnál többre nem emelkedik”. Így tehát ha minden községből két-két képviselő kerülne be a parlamentbe, akkor a magyaroknak feleannyi, a szlávoknak kétszerannyi képviselőjük lenne, mint amennyi a lélekszám szerinti arányuk alapján illetné őket.⁵⁰ A *Pesti Hírlap* 1847–1848 fordulóján cikksorozatot közölt *Városi ügy* címmel; ennek legtöbb darabját Kemény Zsigmond írta. Nem vitás, hogy a polgárosodás programjában a városi elemnek fontos szerepet szánt, ezért is foglalkoztatta annyira a városi képviselő ügye. S nyilván nem mellékes, hogy a városok német és zsidó polgársága nagy arányokban – önként asszimilálódott. (Emlékezzünk vissza, Kemény a negyvenes évek elején a százföldön kívüli erdélyi városi polgárságot Erdélyben maradéktalanul magyarnak mondta, ez – a származást tekintve – még Kolozsvárra sem feltétlenül igaz, nem beszélve mondjuk az örmény Erzsébetvárosról és Szamosújvárról.) Nem sokkal később, a forradalom és szabadságharc idején ezért is vállalt olyan fontos szerepet Kemény a zsidóemancipációs törvény kidolgozásában.

1847 novemberében aztán az auditórium rendezésének ügyéhez szól hozzá a *Pesti Hírlap* hasábjain. A „mesterséges, előjogokkal és címek által Pozsonyba kecsegtetett” auditóriumot – mely a felsőházban meg nem jelent főurak szavazati joggal nem bíró küldötteiből, a jurátusokból, a királyi tábla írnokaiból, táblabírák fiaiból áll – meg kell szüntetni, s helyette egy természetes auditóriumot kellene teremteni. Ezzel azonban Pozsonyban kísérletezni kilátástalan vállalkozás: „Pozsony a világon semminek nem központja. Nincsenek ott földikasztériumaink, nem lakik ott arisztokráciánk. Pozsonyban tanyát nem ütött az irodalom. Pozsony sem kereskedelme, sem gyáripára által nem hangadó a polgárisodás mozgalmában egy vagyonos és mívelt középrend által. Pozsony tartományi városocska, igénytelen, követelés nélküli hely. De nemcsak ebből áll Pozsony jelleme. Pozsony a német ajkúak városa, s én minden rendű polgárait nagyon tisztetem, de nem hitethetem el magammal, hogy igen sokan volnának közülök, kik az alsó- és felsőtábla tanácskozmányait figyelemmel kísérik, és tóduljanak a karzatokra oly szónoklatok meghallgatása végett, melyeket csak fordításban érthetnének. Aztán Pozsony éppen az országszáron fekszik.

Szomszédai, kik hamar megjelenhetnének az ülésekben, aránylag legkevésbé magyarok. A távollakók különösen jó utakkal nem dicsekedhetnek, s leginkább az oly vidékek nem, hol a magyar elem ütötte föl sátorfáját. A Tisza- és Szamos-völgy több részeiből, éppen azon évszakban, midőn legcélszerűbb ideje van az országgyűlés tartásának, nagyobb elszántság és huzamosabb idő kell Pozsonyba menni, mint onnan Londonba, Párizsba. Ezen statisztikai adatokból önként következik, hogy Pozsonynak természetes auditoriuma nincs, s nem is lehet.”⁵¹

1848-ban a megegyezési kísérleteket egyrészt polgárháború, másrészt – külpolitikai vonatkozásban – elkeseredett pozícióharc váltja föl. Keménynek a *Pesti Hírlap* 1848-as számaiban közreadott idevágó publicisztikájában nem kerülnek mérlegre a jogos és a jogtalan nemzetiségi követelések; amikor megjelenik nála ez a tematika, már az ország szétszakítása van napirenden. Mindvégig különbséget tesz azonban – s ez természetesen a május közepétől már általa is szerkesztett s részben kormány-lappá váló *Pesti Hírlap* egészére érvényes – az állami életben részt vevő, azaz a kormány mellé álló nemzetiségiek és az elszakadni kívánók között. Ebben persze ott feszül az az ellentmondás, hogy a kormányhoz hűek lemondanak a másik oldalról létfontosságúnak tartott specifikus nemzetiségi követelésekről, aminek viszont az az alapja, hogy a másik tábor a magyar értelmezés szerint külhatalmak érdekeiért harcol. Ez a külhatalom – ismét Kemény interpretálásában – a cári birodalom, világnézeti szinten pedig a pánszlávizmus. Ennek hívei az elszakadó délszlávok, a prágai pánszláv kongresszus résztvevői – köztük a magyarországi szlovák küldöttek, de a cári befolyás alatt álló moldvai és havasalföldi román vajdaságok is, ahonnan erős hatások érik az erdélyi románokat.⁵² Magyarországnak ebben a körben csak ellenségei vannak. Szövetségesé másutt sincs sok; a legfontosabb egy absztrakt hatalom, az európai civilizáció, amellyel meg kell értetni, hogy szélső keleti bástyája Magyarországnak (ez itt nem taktika; Magyarországnak Kemény szerint valóban ez az Európáért végzendő feladata), a következő, a reális szövetséges pedig a frankfurti német birodalmi gyűlés, amelynek támogatnia kell Magyarországot a keleti barbarizmussal szemben. Be kell bizonyítanunk, hogy a „polgárisodás” erői közé tartozunk, így például végre kell hajtani azokat a törvényeket, amelyek a parasztságot kiemelik a baromi létből. Így szabadítják föl – Kemény régi programjának megfelelően – a magyarországi és az erdélyi román jobbágyokat is. (Arról, hogy a nyelvi nacionalizmusból a *Pesti Hírlap* köre enged, tanúskodik az 1848. április 15-i, az a betűjellel el-látott (Papp Ferenc szerint tehát Kemény által írt) vezércikk alatti közlemény, mely a magyarországi románok iránti szolidaritást tükrözi.)

Az új szerkesztők ugyanakkor beköszöntőjükben határozottan szólnak arról, mi a lap célja, s ebben érintik a nemzetiségek ügyét és ennek külpolitikai összefüggéseit is:

„... mi a szabadságot és egyenlőséget az ország minden lakosai közvagyonának; de az országot magát egész kiterjedésében a magyarok országának tartjuk. Követ-

kezőleg nyelvünk diplomáciai állását s honunk épségét akárminő megtámadások ellen hűn védendjük. Ezt valljuk a legszentebb alaptörvényünknek, melynek a többieket, bármi nagyok, bármi becsesek legyenek, alárendeljük. [...]

Végre mi a *pragmatica sancti*ót – e kétoldalú szerződést, mely kölcsönös igényeket szentesít – magas politikai tekintetekből s a nemzet önfenntartásának életösztő-nénél fogva szintűgy védelmezettnek hisszük, mint sérthetetlennek azon eskük által, melyek a királyt az alkotmányhoz, a nemzetet a dinasztiahoz kötik.

Minthogy azonban meg vagyunk győződve, hogy Ausztriának velünk egy közös veszélye van, ti. azon szláv forradalmi irány, mely az európai civilizáció romjain akar magának jövődőt teremteni: ez okból semmit sem kételkedünk kimondani, hogy rossz szolgálatot teszen a birodalomnak, ki akadályoztatja az örökös tartományoknak minél szorosabb ragaszkodását a német szövetséghez; s viszont rossz szolgálatot teszen a birodalomnak, ki gátolja Magyarország kifejlődését egy nemzeti és független kormányrendszer alapján.

Mert ha Ausztria különválasztja sorsát Németországtól, akkor Prágának oly erőt adand, mely Bécsset – mint más változások Velencét – hanyatlásra kárhoztatja, mely a germán elemet a szlavizmus számára leigazza, és Magyarhon felső vidékeibe könnyen vetheti a lázongás és örökös izgalom kanóciát.” A Monarchia szilárdságának egyik feltétele: „[...] ha Magyarország fölvirágozhatik saját alkotmánya alatt, mely a szabadság és egyenlőség malasztjait mindenre kiárasztva a különböző ajkú népiségeket egy nemzettestté olvasztja a független magyar közigazgatásban.”⁵³ Ez világos beszéd. Két nappal a szerkesztői beköszöntő után Kemény a külpolitikai összefüggésekre figyelmeztet: a szláv és a német népmozgalmak következtében nyilvánvalóan sor kerül Európa újrafelosztására, s a magyarok érdeke a Frankfurt-hoz való csatlakozás. Bécs értetlenül nézi az eseményeket, noha „az örökös tartományokban lakó németek semmi áron cseh–illír császársággá válni nem akarnak”; Prágában viszont meg fognak jelenni „A mi tót megyéink, a bánáti és határőr-vidékek, Szlavónia és Horvátország, az al-dunai tartományok, honnan régen is oly könnyű és oly számos berohanás történt honunk határaitra”.⁵⁴ Nem lehet halogatni többé az izgatóság pacifikálását. Ugyanilyen okokból kárhoztatja a bécsi parlament új szerkezetét, ahol a május 15-i forradalom kiharcolta általános szavazati jog következtében kétszer annyi szláv képviselő lesz, mint német, ez pedig a Frankfurthoz való csatlakozás helyett Prága malmára hajtja majd a vizet; a végeredmény egy szláv köztársaság kikiáltása lehet.⁵⁵ Ezekben a napokban a lap már nyíltan tárgyalja a horvát elszakadási törekvéseket és a szerbek közelgő támadását, május 26-i, a szerzőt meg nem jelölő vezércikke az unió kolozsvári megszavazásának előestéjén a szászoknak az egyesüléshez való viszonyáról beszél, s részletesen beszámol a balázsfalvi román nemzeti gyűlés követeléseiről. A programnak a polgárosulást célzó pontjait a cikk üdvözlendőnek látja, de szerinte mindezek az unió révén valósíthatók meg; nem hagy kétséget a vezércikkíró az iránt, hogy szemben „a testvéri szövetséget vissza-

taszító” illírekkel, ahol csak idő kérdése volt a feszültségek kirobbanása, „az oláh faj irányában” régebben nem volt nyoma ilyesminek: „Erdélyben az oláh nemzetnek [sic!] voltak elnyomói, de ezek nem mi valánk. Ellenben kik velők, sőt értők egyedül küzdöttek – hogy nem sok sikerrel, nem a mi hibánk – azok mi voltunk. Őszinte rokonszenvük, ragaszkodásuk jeleit bírtuk régóta. Ez Magyarhonban máig ingatlan áll.”⁵⁶ Az unió létrejöttét Kemény a nemzeti egység erősítése mellett a dinasztia fennmaradásának zálogaként is üdvözli, amely viszont a szláv attack ellensúlyozásának egyetlen esélye.⁵⁷ Legkésőbb június közepén, Jósika Miklós *Nyílt levél Kemény Zsigmondhoz* című sorozatának második részéből kiderült a *Pesti Hírlap* olvasói számára, hogy az erdélyi román tömegek nem a magyaroknak, hanem a császárnak tulajdonítják a jogok újonnan való megadását,⁵⁸ s egyben itt olvashatott először arról, hogy Mihálcfalván összezsúrtak a magyar katonák és a román parasztok, majd a magyarok sortűzet adtak le a földfogalókra. Az elkövetkező hónapok már nem a diszkussziók és kompromisszumok, hanem a polgárháború és az állam önvédelmi harcának hónapjai. Kemény álláspontja markánsan tűnik elő a lap október 29-i, a betűjelű szerzőjének (Papp Ferenc szerint tehát Keménynek tulajdonított) a vezércikéből, melyben visszautasítja a magyar kormány „terrorizmusára” vonatkozó vádat. A kormány nem íteltette el az Ozoránál kapituláló horvát tábornokokat, a horvát hadifoglyokat szabadon engedte, Lamberg meggyilkolása miatt pedig vizsgálatot indított.

„A terrorizmus nem ily tényekből szokott szerkesztetve lenni.

Aztán csak menjünk a dolgok eredetére; ne a közepén nézzük az ügyet, hanem a pontra térítsük vissza, honnan kiindult.

Ez a budapesti kormány [itt már a Honvédelmi Bizottmányról van szó – F. T. G.] talán csak amúgy ambícióból foglalta el helyét?

Korántsem. A végső kényszerítés vitte oda az országgyűlést, hogy a kormányt – miután minisztérium nélkül hagyattunk – kezeiben tartsa a hazának legveszélyesebb idejében.

És e végső kényszerítés a dinasztától jött.

Mert itten az a borzasztó fonákság van, hogy nem a nép támadt fel a dinasztia ellen; hanem a dinasztia költe lázadást és küldte fegyveres hadat a nép ellen, hogy miért él ez a törvényekkel, miket a király szentesített.

Így áll a dolog valósággal.

Minket független szabadságunk helyett egy közös szolgaságba akarának olvasztani.

Ezért kelle a szerbeknek fellázadni; Jelačićnak a horvátokkal betörni, a császári armádiának csatlakozni, s minden fajnak ellenünk feluszítottatni.

Ezért kell még most is a harcnak dörögni; ezért kell virágzó falvakat elpusztítani, rablásnak, gyilkolásnak történni.

Ezért kell, és ezért szabad a szerbeknek a magyart nyúzni, sütni, csonkítani; szabad a horvátoknak békés lakosainkat kirabolni, erényt és erkölcsöt megtámadni és elgázolni; szabad az oláhoknak felzendülni s a magyart kínozni, öldökölni; szabad mindennek a magyar földre sorsot vetni; a szerbnek vajdát, az oláhnak centuriót s másnak még mást is tenni.

[...]

És ha a magyar nem nézheti hazájának pusztulását behunyt szemmel, és képviselői a kormányt magokhoz ragadják, azt nevezitek-e ti terrorizmusnak, hogy ez a kormány szembeszállott a haza ellenségeivel; hogy Jelačićot (?) futóvá tette a földön; hogy váraiban saját színeit kitűzette, hogy azoknak, kik pénzünket veszik, engedelmességet parancsolt; hogy azokat, kik törvényeinket be nem veszik, elbocsátotta; hogy a hadizenet nélkül betörő ellenséget rablócsorda gyanánt traktálja; hogy hazafiságot követel minden kebelbeliektől; hogy megmenteni igyekszik a hazát minden ellenségei ellen?

Ha ti ezt nevezitek terrorizmusnak, akkor ezen rémszóval nem fogtok soha a budapesti kormány ellen agitálni; sőt minden ember azt fogja mondani, hogy az ilyen terrorizmust csak folytatni kell."⁵⁹

Az események fejlődését, a kamarilla törvénytelen akcióira a magyar kormány, majd ennek lemondása után Batthyány, az országgyűlés, illetve a Honvédelmi Bizottmány által tett válaszlépések indoklását, az egész viszony jogi háttérét – és persze Kemény ezekről alkotott véleményét tartalmazza az országgyűlés Kemény által fogalmazott, az erdélyiekhez intézett proklamációja.⁶⁰

Ez egyébként a legfontosabb – bár nem kitüntetetten a saját, hanem az ottani közakaratot megjelenítő – parlamenti megnyilatkozása 1848-ban. A képviselőházban alig néhány esetben szólal fel, pedig ott egyebek mellett a nemzetiségi vidékek helyzetét is tárgyalják. Egy esettől eltekintve nem kér szót a nemzetiségek 1848. nyári forrongásai idején, sőt az iskolák nyelvéről szóló vitákban sem vesz részt (bár egy *Pesti Hírlap*-beli cikkében Eötvös koncepciója mellett teszi le a voksát). Ő maga írta le a Beksics Gusztáv által töredékesen megjelentetett, a szabadságharc bukása utáni vizsgálati fogságában papírra vetett, a Gyulai Pál által sajtó alá rendezett Kemény-összkiadásban az eredeti kézirat elkallódása miatt Beksics nyomán közölt, *Emlékirat 1849-ből* címmel ellátott szövegben, hogy a helyzet és a parlament radikalizálódása után lényegében politikai passzivitásba vonult: „Visszavonultam a vitatkozásokban való részvételtől, s lemondottam minden álmairól az ambíciónak, jóakaróim erővel sem vehettek reá, hogy a szószékbe lépjek, mert kihalt belőlem a hit, más fordulatot adhatni dolgai[n]knak, s kihalt nem annyira ellenségeink erélye, mint barátaink gyöngesége miatt.

Az országgyűlés első hónapjaiból két rövid nyilatkozat áll a *Közlönyben* érdektelen kérdésekről, de aztán teljesen elnémultam. S midőn később a karzat kezdett uralkodni, a terrorizmus felütötte fejét, az utcai csoportozatok garázdálkodtak az or-

szágházán, én minél ritkábban és rövid ideig voltam jelen a gyűléseken.”⁶¹ Függetlenül attól, hogy az okokról szóló magyarázata hiteles-e, valóban csak néhány esetben szólal föl. Ezek a megnyilatkozások azonban éppen a nemzetiségek ügyével kapcsolatosak. 1848. július 24-én, a képviselőház XVII. ülésén Hadzsics Lázár torontáli követ törvényjavaslatot nyújtott be Temes, Torontál és Bács megyék ostromállapotba helyezéséről, illetve e megyékben haditörvénszékek föllállításáról. Deák Ferenc szerint a kérdésben való döntés a bel- és a hadügyminiszter hatáskörébe tartozik, tehát a kormányéba, nem pedig a képviselőházéba. A délvidéki helyzet nem ismeretlen a kormány előtt, bizonyára készülnek döntések is, egyébként egy ilyen törvényjavaslat a megnyugtatóssággal ellentétes hatást is kiválthat: „... a ház előtt előleges készület nélkül benyújtott törvényjavaslat [...] a rémülést – ámbár körülményeink felette veszélyesek – oly óriási fokra emeli, mely mint minden rémülés a cél elérését csak nehezíti. Veszély idejében legnagyobb foka a bajnak az, hogy az emberek egymást – habár nem mindig alap nélkül is – rémítik.” Kemény Deákhhoz csatlakozik (igazolván az emlékiratnak azt az állítását, hogy ha szólnia kellett a parlamentben, a mérsékeltabb véleményt támogatta): „*Kemény Zsigmond: Meg vagyok tökéletesen győződve, hogy az alvidéki viszonyok igen aggasztók, és senki sem kételkedik arról, hogy a ház jogához tartozik a martialis törvényt kihirdetni; sőt meg vagyok győződve, hogy a minisztériumnak helyzetét igen alkalmatlanná tenné az, ha reája bízna ily rendkívüli körülmények közt oly rendkívüli, s szorosan véve a törvényhozás körébe tartozó eszközökről gondoskodni. Hiszen Angliában Irland ügyében gyakran kerülnek elő a martialis törvények felétti tanácskozások. A felfegyverkezési bill majd minden esztendőben szőnyegen van; s természetesen, ha ott az országgyűlés szabja ki azon alkalmas szabályokat, melyek szerint a minisztériumnak el kell járnia: úgy azt gondolom, körülményeink közt is leghelyesebb volna ezt tenni. Azonban figyelmeztetem a házat, miként az ilyen törvényjavaslatoknak – idegen országok példája szerint – a kormány által kellene tétetniök. Miért? Mert a kormány mikor mellőzhetlennek tartja az efféle intézkedést, akkor természetesen kötelességét mulasztaná, ha elő nem terjesztené; s így tehát az impulzust a kormánnytól kell várni. Ennek következtében helyesnek tartom tiszt. követársunk figyelmeztetését; de a törvényjavaslatra nézve az volna nézetem: halasszuk el a tárgyalást addig, míg a minisztérium e részben nyilatkozott. Ha a minisztérium szükségesnek fogja látni egy ilyen törvényjavaslat előterjesztését: bizonyosan meg fogja tenni. A tiszt. képviselő úrtól elvárom, hogy a maga saját törvényjavaslatát visszavonja. (Felkiáltások: Vonja vissza!)*”⁶² (Végül a bizottságok Hadzsics törvényjavaslatát elutasították, s a kormány terjesztett be újabb törvényjavaslatot.) A másik eset: a képviselőház XXII., július 31-i ülésén a kormány terjesztett be törvényjavaslatot a *kincstári javakon eszközlendő magyar telepítésekről*, minthogy „az ország al-Duna s tiszai részein kiütött lázadás több történelmi előzmények után újólág bebizonyította, hogy az ország nyugalma s biztossága azon vidéken a magyar lakosság erősítését szüksé-

gessé teszi”.⁶³ A kérdéshez elsőként hozzászóló Raisz Szilárd szepesi követ a törvényjavaslatnak az ország más területeire való kiterjesztését javasolta: „Magyarországban a sok néptelen puszták s más részről a népességnek aránytalan felosztása nemzeti jólétünknek eddigi legfőbb akadályai közé tartozik”. Kemény ezt a véleményt támogatta meg: „Mi a szepesi követ azon indítványát illeti: hogy a székely vidékeken kívül hazánk túlnépesített felső vidékeire is különös figyelem fordíttassék [tehát ne csak székelyeket, de tótokat is telepítsenek a délvidékre – F. T. G.], azt bizonyos korlátok között nem ellenzeném, vezérelvül tartván azt, hogy amennyire azon túlnépesített vidékekről idegen nyelvű emberek telepíttetnének pusztákra, azok oly helyekre és oly arányban telepíttessenek, amennyiben a magyar elemmel felolvasztást nem gátolják, s összhangzásban vannak azon céllal, mely miatt a telepítés történik.” Kemény az amalgamizálás mellett – amit éppen szlovák vonatkozásban 1848 nyarán nyilván azért tart problémamentesnek, mert a magyar állammal szemben nagy tömegében ellenszenvet nem mutató tótoknál a természetes asszimiláció szándékát feltételezi – a „hosszú árendarendszer” felvételét, azaz a telepítettek anyagi biztonságát, függetlenségét javasolja, tehát itt is figyelmet fordít a nemzetiiség fölemelésének szociális szempontjaira.⁶⁴

1849-ben Debrecenben Kemény – emlékirata szerint – mint a Békepárthoz tartozó képviselő a kormánypárti elit ellenzékéhez tartozott. Elvileg ellenezte mind az ellenséggel való együttműködéssel vádoltak (így a kormánnyal szemben álló nemzetiségiek) ellen felállítandó rögtönítélő törvényszékek működését, mind a purifikációt, azaz a Debrecenben meg nem jelent (megjelenni nem tudó) képviselőknek a mandátumuktól való megfosztását, amit esetleg a honárulás vétkének kimondása és vagyonelkobzás követett volna. A békepártiak igyekeztek egyeztetni az érdekeiket például a nemzetiségi képviselők egyik csoportjával is: „Amint társaságunk erősödött, igyekezett összeköttetéseket infilálni a többi társaságokkal, melyek részint klubba voltak keresztelve, részint csak mint együtt mulató kottériák valának ismeretesek. Mindenüvé sikerült embereinket bevenni, s pártunknak több vagy kevesebb prozelitákat szerezni. Jelesen a tót és hientz klubba több oly követet szereztünk meg, kikkel elég volt nézeteinket közölni, hogy pártolásukra biztosan számolhassunk.”⁶⁵ Az egész dokumentumból arra következtethetünk, hogy a kormány oldalán álló nemzetiségiek közül megbízhatóság szempontjából csak a „német” származásúakat övezhette gyanú. Eszék feladása után a korábbi védősereg tisztjei ellen indított eljárás kapcsán utal vissza Kemény az őrség parancsnokának kinevezésére: „Tőlem kérdezték: kit akarsz oda tenni várparancsnokul? Én Édert becsületes embernek ismerem, azt mondtam, és jó magyar ember, bár a neve német. [...] adjuk oda Édernek a várat, ő becsületére fogadta, hogy megtartja és híven teljesíti kötelességét. De hogy ezután még legyen ellenörködése és támasza is, tősgyökeres magyar és híres embereket is küldöttünk oda, egy Földváryt, egy Ráczot, egy Villámot, ott volt maga gróf Batthyány Kázmér is. Hát most az Isten szerelméért mit kellett volna tenni töb-

bet?”⁶⁶ A purifikáció kapcsán sikerült megakadályozni a hazaárulás vádjának kimondását, illetve azt, hogy az így kiesett követek helyett újakat kelljen választani. Ez esetben Keményék mint potenciális szövetségesekre éppen bizonyos nemzetiségi vidékek jelöltjeire is számítottak, ugyanis „a mérséklett indulatú kerületek”-re is kiterjedt az új választás: „Csak egy példát mondok: a szászoknak 22 követük volt. Ha a választás csak engedőleges. Így mi huszonkét követet nyerünk vala bennök. Mert azt csak nem lehetett képzelni, hogy a szászok ne óhajtsák a kibékülést.”⁶⁷ Az *Emlékirat*... e töredékének további része a trónfosztással, a Függetlenségi Nyilatkozattal és Kossuth állítólagos diktátori terveivel foglalkozik – illetve a Kovács–Kazinczy klub, azaz a Békepárt ez ellen tett erőfeszítéseivel; nemzetiségi vonatkozásai nincsenek. Említ ugyan nemzetiségi származású politikusokat és katonákat – például az örmény Gorove Istvánt és a szerb Damjanichot –, de nem a nemzetiségi kérdéssel összefüggésben –, szerepel a szövegben a román származású és a románok érdekében föllépő Drágos János is az említés szintjén, de csak mint Kossuth irányzatához tartozó, tehát Kemény szerint szélsőséges politikus. A trónfosztás kierőszo-
kolása kapcsán említi: „A népnek a templom kapui fölnyitátának, s az ottan elfoglalt minden helyet. Ekkor Kossuth egyik fölvett embere, Drágos, kívánta határozatilag kimondani, hogy a ház mára a templomba teszi át ülését.”⁶⁸ Ez azonban csak Kossuth határozott fölszólítására történik meg.

Keménynek a szabadságharc alatti, a nemzetiségekkel, „etnikumokkal” kapcsolatos munkáiból egy még idekívánczik. Említettük, hogy szerepe volt a zsidó-emancipációs törvény kidolgozásában; e kérdésben a klasszikus liberális álláspontot képviselte kezdettől fogva. Az 1837-ben megkezdett Fráter György-regény előszavában ez ütközik meg az ókonzervatív véleménnyel,⁶⁹ az *Élet és ábránd*ban, Camöesről szóló regényében pedig a kikeresztelkedett zsidó segédorvos, akit fölmenői életének fordulatai tesznek tapasztalttá, és érzékennyé a társadalom- és történetfilozófiai tanulságokra, lesz az, aki értelmezni tudja a költő pályafordulatát (akit egyébként megmenteni próbál), és aki előrevetíti Portugália hamarosan bekövetkező bukását. A zsidók sorsa Kemény korai publicisztikájában az embertelen ázsiai állapotokat szimbolizálja.⁷⁰

Szemere Bertalan miniszterelnök 1849 júliusában szólítja föl Csengery Antal, Kemény Zsigmond és Kuthy Lajos miniszteri tanácsosokat a magyar alkotmány kidolgozására, s őket kéri meg annak a törvénytervezetnek az előmunkálataira is, amelyből végül az országgyűlés utolsó, július 28-án elfogadott törvénye lett.⁷¹ Szemere Kemény álláspontjának megismerése után módosította korábbi, Kállay Ödön egy évvel azelőtti törvényjavaslatára épülő tervét; a végső javaslat paragrafusai a Kemény levelében foglaltakat követik, amelyek a magyar liberalizmus elveiből indulnak ki és Miskolczy Ambrus szerint „jogkiterjesztő asszimiláció”-ként jellelhető; ugyancsak Miskolczy utal rá, hogy nagy szerepe van Keménynél a pragmatikus szempontoknak: a tiszta szabadságeszméket szövegében – a paragra-

fusokhoz fűzött megjegyzésekben kifejtve az okokat – némileg korlátozza, de csak annyira, hogy ne ingerelje a társadalomnak azt a mozgósítható csőcselékét, amelytől egész életében tartott. Álláspontját, noha nemcsak vallásként, hanem etnikumként is jelöli a zsidóságot (említi például a magyarországi „néptarkaság”-ot, mely „már is kirívó”, s ez csak fokozódhat a betelepüléssel), a zsidók asszimilációs hajlandósága mellett feltételezhetően a szabadságharcban való, arányszámukat közismerten meghaladó részvételük is alátámasztotta. Elsősorban a magyarországi zsidó közösségre gondolt; a bevándorlást hajlamos lett volna megfékezni, de nem pusztán a zsidókra vonatkozóan.⁷²

A szabadságharc bukása utáni következményeket Kemény a nemzetiségek vonatkozásában is a két híres röpiratban vonta le. A *Forradalom után* még döntően a forradalomhoz és a háborúhoz vezető út taglalása kapcsán említi az etnikumok közötti feszültségeket. Itt fő célja még az, hogy érveket sorakoztasson föl az ostromállapot föloldásához; hogy enyhüljön a szorítás s hogy meg lehessen menteni valamit a 48-as alapokból egy későbbi újrakezdéshez. A *Forradalom után* kétszáz nyomtatott oldalnyi bizonyító anyag amellet, hogy a magyarok – s itt a nemzet előtt a „magyar nép”-re, illetve a „magyar faj”-ra helyezi a hangsúlyt – monarchista érzelmű volt és maradt, és nem támogatná a szocializmus megvalósítását célzó kezdeményezéseket: „... a magyar nép egy európai konflagráció esetében is nem könnyen fogná a divatos eszmék miatt a lázadás kanócát megragadni és nem oly kész, mint más országokban sok helyen a tömegek, az állami rend legfőbb elvei és a társadalom legfőbb érdekei ellen a megtámadás trombitáit harsogtatni, s a harc fegyvereit forgatni” stb.⁷³ Nem kísérletezünk annak elemzésével, hogy a bizonyításban hogyan vegyül meggyőződés, faktum és taktikai elem; az bizonyos, hogy a dinasztia rokon-szenvére méltónak gondolt jellemzőket a népkarakterből – például abból, hogy a magyaroktól szerinte általában idegen az alattomoság, nyíltak, nem bosszúállóak, ragaszkodnak a közigazgatás hagyományos formáihoz – magyarázza, puhán és ködösen szembeállítva azt a szövegből következtethetően más jellemzőkkel bíró nemzetiségekével.⁷⁴ A korszak, „az újabb kor mozgalmi” közül a nemzeti eszmét a magyar fejlődésre a reformkortól kezdődően valóban meghatározónak tartja, de elsősorban az örökös tartományokkal és a dinasztiaival való viszony szempontjából vizsgálja s konzervatív eszmekörnek – tehát a birodalomra veszélytelennek – állítja. Egy utalásából arra következtethetünk, hogy a horvát–magyar viszony romlásának okai közé számítja a szerinte a magyar baloldal által szorgalmazott nyelvi magyarosítást, de a nemzetiségek és a magyar állam közötti harcokat főképpen az örökös tartományok és Magyarország közötti szembenállás függvényeként fogja föl, amelyben persze a „Magyarország [relatív] önállóságára törekvés”-nek is megvolt a maga szerepe. Nyilvánvaló, hogy a Duna-medencében a „népfajok” között irtóháború dúlt 1848–1849-ben; mindezt azonban az „európai súlyegyen” és ennek feltétele, a birodalom egysége, illetve az azon belüli föderalizáció viszonyrendszerében kell ér-

telmezni: „Azonban sokan még ellenvethetik, miként nemzetiségünk végtére is a szeparatizmus egyik dajkája volt.

Megengedem.

De kinek van oly korlátolt esze, hogy be ne lássa Európa egyik részének betegségét vagy felüldülési küzdelmét, a nemzetiségi autonómia csodálatos, s eddig nem is sejdített erejű törekvései által?

Az osztrák monarchiában is jelenleg a zsidón, örményen, cigányon és a Bánátba letelepített franciákon kívül a többi népfaj kikerekíteni akarja magát.

És a[z 1849.] márciusi engedményezett [olmützi, az úgynevezett oktrojált] alkotmány által e törekvés birodalmi céllá van fölemelve.

Tudtomra az első alkotmány, mely a nemzetiségek egyenjogúságát az elidegeníthetetlen jogok közé iktatta, a márciusi. Mert régebben a charták ekkora szakítást a történelmi múlttal csak oly mezőn kísértettek meg, hol az élet igényei már formulázták és világos követelésekben oldották meg a kor új eszméjét.

De hogy a nemzetiségek jogegyenlősége mi mindent foglalhat még magában? – erről tudósaink bizony sokat vitatkozhatnak.

Azonban már késő volna afelől kételkedni, miként a nemzetiségek szeparációja, az eszély követelése in dacolva, a képtelenség és az őrjöngés minden fegyvereivel küzdeni fog.⁷⁵

Most vált Kemény számára is világossá, hogy a következő korszak döntő problémája az önállósulni kívánó, vagy autonómiára törekvő „fajok” viszonya lesz. Ez a *Még egy szó a forradalom után* egyik fő kérdése is. Annak már az elején utal Széchenyi rémálmára: a magyar nemzet áldozatául esik a szlávok és németek közötti harcnak. S minthogy több vonatkozásban is Széchenyi lesz a példa, itt utalunk Keménynek a második röpirattal egy időben, 1851-ben megjelent *Gróf Széchenyi István* című tanulmányára. Ebben egyebek között azt állítja, hogy Széchenyi a nemzetet (a gróftól származó idézetekben a faj, a nép és a nemzet fölváltva szerepel, de mindegyik az utóbbi értelmében vétetik) az állam fölé helyezte, bár pontosan tudta, milyen feszültségek származnak ebből, az 1840-es években – például híres akadémiai beszédében – mégis mérsékelni igyekezett a magyar nyelvi nacionalizmust,⁷⁶ elvesztvén ezáltal az ellenzék támogatását és bizalmát. A röpirat gondolatmenetének tengelyében az a végtelen (s persze logikus) fejtegetések során fölvezetett tétel áll, hogy az európai erőegyensúly föltétele, hogy sikerüljön Ausztria érdekszférájába vonni azokat a népeket – szlávokat és románokat – amelyek a történelem folyamán a Magyar Királysághoz tartoztak vagy a magyar királyok hűbéresei voltak. Elképzelhető, hogy a Portára gyakorolt cári hatás következtében a Törökországhoz tartozó fejedelemségek „beligazgatást”, önkormányzatot kapnak, amely roppant vonzerőt gyakorol majd a Habsburg birodalom szlávjaira és románjaira; másrészt Ausztriát vissza kell hogy tartsa a német egységtől az, hogy lakosainak csak egy töredéke német nyelvű, mindössze hatmillió germán áll szemben huszonhatmillió

szlávval. Az egyetlen esély az, ha sikerül megerősíteni Ausztria hatását keleten, hogy ott a nyugati polgárosodás zászlóvivője legyen. Minthogy azonban a szabadságharc bukása után a kincstári birtokokra német kultúrájú és etnikumú telepesekeket ültettek, egyre hosszabb lesz a germánok és szlávok közötti frontvonal, amely viszont előbb-utóbb háborúval fenyeget. A „Duna középvölgyét” „neutrale terrain”-má kell alakítani. Kelet és nyugat, szlávok és germánok között szükség van egy mindkét félre nézve veszélytelen, e feladatkört történelme folytán több száz éven át betöltő nemzetre; nem leküzdhetetlen feladat kitalálni, hogy melyikre gondol Kemény. Ausztria és az erőegyensúly fönntartásának egyetlen módja: „...hogyan Magyarországon a politikai nemzetiséget, mely századok szorgalma által gyűjtött kincs, nem elpazarolni, de eszélyesen gyarapítani kell; mi csak a birodalom egységével összhangzásba hozott önálló és nemzeti belkormányzás útján történhetik.”⁷⁷ A politikai nemzetiség, illetve politikai nemzet fogalma, amely aztán beépül az 1868-as nemzetiségi törvénybe, azon alapul, hogy Magyarország sohasem volt egy-nemzetiségű, „egyajkú” állam: „Szent István ideje óta mostanig egyaránt nem valánk unius lingvae, uniusque moris regnum. Mindig különböző népiségek éltek itt, de azért Nagy Lajos és Mátyás király idejében ez volt Európa legnagyobb egységes állama, noha „semmi kétség, miként akkor a nyelvünket beszélők összege aránylag csekélyebb volt, mint lefolyt évtizedünkben, s mint az idén.”⁷⁸ Az állam nyelve a latin volt, a bizonyos önállóságot ideig-óráig kivívó területi egységek nem etnikai alapon szerveződtek, az egyes népekre kiterjedő mozgalmaknak sem volt ilyen jellege, s ami a legfontosabb: a különálló egységekben – nyilván a „hárommegy királyság”-ra és Erdélyre gondol itt – is létezett az állampatriotista öntudat. A nemzetiségek szembenállása az 1825-től 1848-ig terjedő korszakra korlátozódik. Kemény tipologizálja a nemzetiségeket (egy részének) a szabadságharc idején kinyilatkoztatott és gyakorolt önállósodási törekvéseit, megvilágítja eltérő vonásaikat – a horvát autonómia ügye más gyökerű, mint például a török birodalom szerb nemzeti törekvéseitől tüzelt rác vojvodina-álom –, de főként a sebek betapasztása céljából. Nem tagadja, hogy a szeparatiztikus törekvések részben a magyar nyelvi nacionalizmus visszahatásai voltak, sőt részletesen taglalja a sérelmek kategóriáit és aleseiteit is, de természetesen oda konkludál, hogy a magyar politikai nemzet eszméje 1848–1849-ben nem kapott halálos sebet, bizonyos jogi kiegyenlítésekkel a forradalmak kora után is följújtható. Egyszóval a nemzetiségekkel való kiegyezés elvi alapját Kemény a tanulmányunk elején említett s az *Izabella királyné és a remete* című töredékes regényébe foglalt történeti elv alkalmazásában találja meg – noha utóbb, 1861-ben, már nem magyar, hanem összeurópai vonatkozásban a nemzeti eszmét az államszerveződés történeti elvének tagadásaként minősíti, s e két állítás ellentmondásossága nyilvánvalóan csak egy egyedi magyar nemzetfogalom tételezésével oldható föl –, s az egészet a régi-új program szolgálatába állítja, amit 1848-ban, más körülmények között így fogalmazott meg: meg kell győzni Európát,

„hogy fajunk legalkalmasabb azon 5000 négyszeg mértföldön, hová a nyugoti polgárosodás és keleti barbariész közé inkaváltaték, rendezni a szabadságot, fejleszteni a jóllétet, táplálni a közmíveltséget”.⁷⁹ Ennek végrehajtása most már nem a „faj”-ra (tehát nem az etnikumra, a nyelvi nemzetre), hanem a politikai nemzetre vár.

Keménynek az 1850-es (s részben az 1860-as) években írott jelentős tanulmányai – köztük a kötetekben mindeddig csak csonkán közölt *Élet és irodalom* – a rekollekciót szolgálták, s amikor a nemzet önösszeszedésének feltételeit taglalta bennük, nyitva hagyta a kérdést, hogy politikai avagy népnemzetről beszél; mégis inkább ez utóbbiról van szó, hiszen a védelemre szoruló nyelv a nemzet kritériumának tűnik föl e tanulmányokban. Másfelől nyilvánvalóan a Bach-rendszer germanizáló tendenciáival helyezkedik szembe ezekben a munkáiban. A nemzetiségi problematika azonban a röpiratokon kívül – de azokhoz kapcsolódva – a napi cikkeiben is föl-föltűnik. Az egyik szinten a magyarországiak között föléleszthető szolidaritásról lesz szó. 1851 júliusában az Ost-Deutsche Postnak azzal a cikkírójával vitázik, aki a német nyelvű-ek Magyarországra való betelepítésének elégtelen voltáról értekezett. Kemény szerint a koronauradalmak, ahová telepíteni lehetne, részben Horvát-Szlávonországban, illetve Erdélyben vannak, ez utóbbiban Krakkó és Déva; „Már ezekre telepíthet a kormány bevándorlókat, ha tetszik, de nem látom át, hogy aztán a krakkói és dévai lakosok micsoda változást fognak a keleti politikában előidézni. Annál is inkább, mert Krakkó és Déva éppen a román [sic!] nép közepében fekvén, az új erdélyi polgárok rövid időn csak oláhul [sic!] beszélnek, s mindenben az oláhok módja szerint cselekednének.”⁸⁰ Továbbá a magyarországi és „Vojvodina”-i területeken van a koronának földje; ennek a 120 000 holdnak nagy része szintén nemzetiségektől lakott, román és szász területekre esik. „Már itt tehát előlegesen fennfordul egy politikai kérdés. Vajon van-e a tömegekben előítélet s elfogultság a gyarmatosítás ellen. Felelet: van.

S ha van, akkor célszerű-e a rácok- s oláhoknak előítéleteit csekélyiségekért sérteni?”⁸¹ Két szempont egészíti itt ki egymást: közös érdek, hogy az ország eredeti lakossága maradjon háborítatlanul a helyén – és közös cél valósulhat meg a telepítés idején: a betelepítettek asszimilálása. A végső magyarázat:

„A kormány Magyarországon a fekvőbirtok viszonyait oly módon nem rendezte, minő a bevándorlások és letelepülések növekedését s gyarapodását lehetővé tegye. Az Ost-Deutsche Post ezzel vádolja még a minisztériumot.

Nincs ország, melynek belviszonya nem azokért, kik benn laknak, hanem azokért, kik bejönni szeretnének, rendeztetett volna.

Hazánk is ily lealáztatáson nem ment át.”⁸²

A másik szint a szociális kérdésé. Kemény publicisztikája egy évtizeden át alig érint belpolitikai kérdéseket. A kötetekben megtalálható, e korból származó cikksorozatok részben a magyar kultúrával, részben esztétikai kérdésekkel foglalkoznak, részben történeti könyvekhez, kérdésekhez kapcsolódó fejtegetések, a főként a *Pesti*

*Napló*ban lappangó cikkei tárgya nagyrészt a külpolitika. De a nyugat-európai vonatkozású cikkekben többször ismétlődnek a szociális–gazdasági átalakulással kapcsolatos fejtegetések, s ezek jószerivel a pauperizmus problémája körül összpontosulnak. Ez pedig ismét az összehasonlítás szempontjából lényeges, magyarországi viszonylatban pedig e területen a nemzetiségek ügye megint nem etnikai vonatkozásban válik fontossá. Az angliai szegénység, illetve a kapitalizmus fejlődésének egyik honi analógiája 1854-ből: „Nálunk nincs sok véginségben sányló; de annál több olyan, kinek fogalma sincs kényelemtől és jóllétről, s kinek sorsát csak azért nem hirdetjük sajnálkozva, mert látjuk, hogy azt télen-nyáron oly békével hordja, mint subáját.

Az erdélyi oláhok kunyhójában egy hollandi koldus három hétig sem tudna lakni, s az angol szegényházakban föllázadnának a közirgalomból élő vendégek, ha hús és leves helyett csak kukoricakenyeret kapnának; pedig köztünk, s kivált Erdélyben sok ezer oly egyén táplálkozik csupán ezzel, kinek még eszébe sem jut magát szűkölködni tartani.”⁸³

Nem lényegtelen, hogy Kemény egyik, az 1852-ben írt regényének, *Ködképek a kedély láthatárán* címűnek az egyik szála Erdélyben játszódik; egyik főhőse a leszerezt ezredes, aki népboldogító tervekbe fog, modernizálja és uniformizálja falvait, egyebek mellett a falusi nép nyomorúságos viszait lebontja és egyenházakba költözteti jobbágyságait, akik egyre keserűbben berzenkednek az efféle gondoskodás ellen. Nos, a regénynek ez az ága részben román, illetve román–magyar településterületen játszódik. A *Férj és nő* viszont bizonyos hányadában szlovák területen – de nem szlovák környezetben – történik; főhőse, a felföldi birtokos liberális gondolkodó ugyan, de nem érintkezik a paraszttal.

Az ötvenes évek végén Kemény már egy egybefüggő, azonos nemzeti akaratot feltételez – vagy szuggerál. Tőle származik vagy sem az 1859. november 5-i cikke előtti, megnevezetlen bécsi lapokkal vitázó közlemény, az ő álláspontját is tükrözi: „Magyarországon [...] mint egy ízben már megjegyeztük, 1848 előtt voltak ugyan pártok és különböző nézetek a reformkérdések felfogása körül: de e pártok, azon nagy átalakulás következtében, melyet hazánk szenvedett, elenyésztek; s jelenleg minden nemzeti fontosságú közkérdések körül *lényegileg* teljes egyértelműség uralkodik, alárendelt részletek lehetvén csupán, amikre nézve eltérések mutatkoznak.” S itt azt hangsúlyozza a lap, melynek ez idő szerint éppen főmunkatársa, hogy ez Magyarország „bármely vidékén” megtapasztalható, „bármely osztályára” jellemző.⁸⁴ Amikor Széchenyi meghal, ismét olyan motívumot emel ki, amely minden állampolgár javára szolgált a legnagyobb magyar tevékenységéből: „Aki csak nemzeti fejlődésünk ügyfolyama által érdekeltetik, tudni fogja, hogy az 1840-i országgyűlésen a *hivatalképességnek a haza minden fiaira terjesztése* Széchenyi nyilatkozata által nyerte ama széles alapú és szabályozott szerkezetet, mely az újabb irány, az ó-rendszeren diadalmaskodó gyökeres haladás teljes és szeplőtlen kinyomata

volt.”⁸⁵ Két hónappal később Berzsenyi niklai emlékművének koszorúzásáról szóló cikkéből ismét a magyar társadalom egységesülése hallatszik ki, sőt, az sem kizárt, hogy maga a cikk éppen ezért született meg (ugyanis egy nappal korábban a *Pesti Napló* már közölt az eseményről egy szabványos beszámolót). Kemény riportja a nemzetiségi megbékélés taglalásába a felekezeti feszültségek eltűnéséből vezet át: „Lélekemelő volt annak látása, mint sietett minden közelebb álló s különösen a katólikus klérusnak számos tagja megszorítani az ihletett szónok [Székács József, aki „civilben” evangélikus lelkész – F. T. G.] kezeit, ki oly remekül fölfogta e nap jelenlétét, s ki midőn Berzsenyinek az irodalom és a haza iránti érdemeit jellemző vonásokkal hozta szemünk elébe, egyszersmind a szív leghőbb érzéseibe mártott ecsettel rajzolta Magyarország minden lakóinak egyetértését, melyet többé nem zavarhat meg sem a felekezetiesség, sem a fajgyűlölet.”⁸⁶

Az új koncepcióban nyilván nem becsülhetjük le az ideológiai elem szerepét, de őszinteségét sem vonhatjuk kétségbe, hiszen logikusan következett mindez a közös élményekből; 1851-re az oktrojált alkotmány látszólagos föderációs programját már talonba tették. A Bach-rendszer tanulságait e vonatkozásban Kemény az Októberi Diploma után elsőként megjelent nemzetiségi tárgyú cikkében fejti ki. A „megbukott rendszer”-ben a germanizáció „megkapta szabadságlevelét a nemzetiségek ellen”; német lett az adminisztráció és az oktatás nyelve; a Bach-rezsim „mindenütt németesített, azaz kultúráképes egyéneket igyekezett gyártani. Ezen üzlet nagy hévvel s még nagyobb szűkeszűséggel folytatatték”. Tizenegy évig tartott „a kultúra tehénhímlőjének belénk oltása, hogy a műveletlenség járványától védve legyünk, mint a Lajtán túl lakók”, következésképpen a magyar kultúra (Kemény itt a tudományt említi) előrehaladását „kizárólag magunknak köszönjük”. A birodalmi politika maga készítette a nemzetet, a kulturális intézményeket a művelődési élet fejlesztésére, a germanizáció elleni erőösszpontosításra; a központosító intézmények „konok és szűkkeblű eljárásokkal oly hatalmasan működtek, hogy a dotációt úgy megérdemelnék, mint a magyar Akadémia, mint a Kisfaludy Társaság, mint legnevesebb íróink árvái, ha erkölcsi botrány nem volna valakit azért jutalmazni, hogy szándéka ellenére használt”. A nemzet Bach bukásával visszahelyezettett törvényes jogaiba. Mi a teendő most?

„Képzéljük-e mi is, hogy kizárólag nyelvünkben rejlik a kultúrai anyag, a műveletlenség ragálya elleni óvszer, melyet hazánk más nyelvű lakosaiba csupa keresztényi szeretetből még hatósági asszisztencia mellett is beoltani kell? Kövessük-e azokat, kik nemzetök elhírhedt alaposságánál fogva magokat irányunkban a szellemi himlőoltás megannyi doktor Jaennereinek vélték, s azt terjesztették nálunk legjobban, mit nyavalyának hittek, s miből kigyógyítani túlbuzgón akartak – saját nyelvünket és nemzetiségi önértékünket?

Ha ők nem lettek volna azok, amik valának: akkor a forradalom után lefolyt évek sokkal veszélyesebb nyomokat hagynak hátra.

S ha mi most az övékhez hasonló politikát követünk, a valószínűség minden számításai szerint, hasonló sikert aratunk."

A következőkben a középkori államszerveződések etnikai vonatkozásairól ír Kemény; utal rá, hogy akkoriban is ritkán vette át „egyik nemzet a másinak nyelvét”, s ha igen, akkor a hódító az elnyomottakét. Ráadásul a XIX. század fordulatot hozott állam és nemzet viszonyában: „... s különösen legközelebbi éveinkben oly élénken fejlődött ki a hátrahagyott, a műveltségben nem részesült nemzetiségekben is az a visszaidézhetlen vágy, hogy saját nyelvökön és saját nemzeti individualitások szerint részesüljenek a polgárisodás malasztjaiban, hogy ezt csak konstatálni lehet, de nem megváltoztatni.

Boldog az, aki a kor jelenségeit nemcsak elméjével fölfogja, de szívével is át meg átérzi, s ki visszautasítja a sziszifuszi szerepet, s nem kárhoztatja, sem mint egyén, sem mint nemzet magát arra, hogy ereje megfeszítésével folyvást toljon a hegyre föl oly sziklát, mely bizonyos ponton túl megint visszagördül, és a gyümölcstelen fáradságot örökkössé teszi.

Ez isteni büntetésként eléfordult ugyan, de pályacélul józan ésszel nem fogadtathatik el.

S nemzetünk a józan ész nem közönséges mennyiségével áldatott meg."⁸⁷

Ez az a fölismerés, amely nem sokkal később, lényegében azzal az 1861. január 1-jén közreadott cikkel, amelyet jegyzeteink elején idéztünk már, egy új szemléletnek enged teret a magyar politikában. Eszerint az állampolgári jogegyenlőség nem pótolhatja a nemzetiségi jogokat; s újragondolva az 1848-as alkotmányt – érvényességének elismerése nélkül a *Pesti Napló* körül tömörülő, Deák vezette magyar elit nem hajlandó tárgyalni a kormánnyal –, abba ezek a jogok is bele vannak kódolva. Az 1861-es, a nemzetiségekkel folytatott tárgyalásoknak már ez lesz az alapja; sűrűn visszatér e kérdés Kemény publicisztikájában is. 1861-es cikksorozatai már nem képezik e jegyzetek tárgyát. Egyetlen idézet azonban álljon itt még ebből az évből is:

„... hogy a Szent István koronája alatt levő területen mentül csekélyebb legyen a rázkódás, arra okvetlenül szükséges:

1-ör, hogy a történeti jogokkal nem bíró nemzetiségek méltányos igényeit kivétel nélkül teljesítsük;

2-or, hogy a történeti jogokkal bíró nemzetiségek jogait, habár kedvenc eszméinknek vagy féltett érdekeinknek megrövidítésére szolgálnának is, egész hűséggel tartjuk föl, sőt oltalmazzuk is."⁸⁸

Jegyzetek

- * Az NKFP által finanszírozott Magyar irodalomtörténet program keretében készült tanulmány rövidített változata. Témavezető: Szegedy-Maszácz Mihály.
- ¹ Az Intelmek sokat idézett passzusa az eddigi utolsó fordításban: „Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”. Lásd: István király intelmei. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor sorozatszerkesztő. Magvető, Budapest, 1982 (Gondolkodó magyarok). A könyv három fordításváltozatot közöl (24–28.): Jordánszky Elekét, Nagy Gyuláét és Tormay Ceciliét
 - ² Mályusz Elemér: Az egynyelvű ország. Századok, 1941, 4–6. szám, 114.
 - ³ Papp Ferenc szerint, aki a kézirat töredéket megtalálta és közreadta, a regény első változata 1837 és 1839 között készülhetett el, kiadás előtti átdolgozására valószínűleg már nem került sor. Lásd Papp Ferenc: Bevezető értekezések. In: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc. Franklin Társulat, Budapest, 1914, 41–43. p. (A regény néhány részletét Kemény 1839–1841 között az Athenaeumban és a Nemzeti Társalkodóban adta közre.)
 - ⁴ Töredékek az „Izabella királyné és a remete” című regényből. In: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. I. m., 105. (A második világháború előtti dokumentumokból származó idézeteket a megjelölt források alapján, de lehetőség szerint a mai helyesírási irányelveknek megfelelő átírásban, az új kiadásokból átvett citátumokat betűhíven szerepeltetem.)
 - ⁵ Kemény Zsigmond: Históriai töredék. In: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. I. m., 423.
 - ⁶ Uo., 423–424.
 - ⁷ Kemény Zsigmond: Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára. In: uő: Élet és irodalom. Tanulmányok. Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971 (Kemény Zsigmond Művei), 41–[121.] (A Kemény-kötetekben megjelent szövegeket általában a Gyulai Pál által sajtó alá rendezett életműsorozatból idézem, ő azonban a most hivatkozott tanulmányt más címmel közölte – ezért fordultam az új kiadáshoz.)
 - ⁸ I. m., 43.
 - ⁹ „... a nemzetiség vezérzászlóját Erdély lobogtatta, és Gyulafehérvár, nem pedig Pozsony volt fájunk erejének súlypontja. Érezték ezt pártkülönbség nélkül minden művelt és melegkeblű hazánkifiai, s nem csoda, ha midőn Pozsonyban latin törvény, Bécsben német központosítási irány uralkodott, a részvét szünetlen új táplálékot nyert Erdély iránt, hol a nemzetiség utolsó védbástyái lerontva vagy elgyengítve még nem valának.” (I. m. 47.)
 - ¹⁰ I. m., 66.
 - ¹¹ I. m., 76.
 - ¹² I. m., 95–96.
 - ¹³ I. m., 97–98.
 - ¹⁴ Kemény Zsigmond: A Pesti Hírlapnak „A testvérhon” című vezércikkéről. In: uő. Korkívánatok. Publicisztikai írások 1837–1846. Összegejtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Rigó László. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 157. (Kemény Zsigmond Művei)
 - ¹⁵ Kemény Zsigmond: Históriai töredék. I. m. 399.
 - ¹⁶ Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest 1938, 246–248.
 - ¹⁷ Egyetlen utalásként az 1850-es, 1860-as években írt történelmi regényeinek hasonló elemeire: a Zord idő két fontos, délszláv eredetű szereplőjére, Frangepán Orbánra és Turgovics városbíróra ugyanez áll.

- ¹⁸ Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. Sajtó alá rendezte Szabó T. Attila. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár 1939, II. köt., 62.
- ¹⁹ Néhány cikk saját ügyünkben. In Korkivánatok. I. m. 142.
- ²⁰ Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós. Uő: Történelmi és irodalmi tanulmányok. II. köt., 24. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. Közrebocsátja Gyulai Pál.)
- ²¹ Kemény Zsigmond: Állapotunkról. In uő: Korkivánatok. I. m. 131.
- ²² Kemény Zsigmond: A mohácsi veszedelem okairól. In uő: Történelmi és irodalmi tanulmányok, I. köt. Budapest, Franklin 1907, [9.] p. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. Közrebocsátja Gyulai Pál. IX. köt.) [Az én kiemeléseim – F. T. G.]
- ²³ Uo.
- ²⁴ Kemény Zsigmond: Korteskedés és ellenszerei. I. füz., Kolozsvár 1843, 6–7.
- ²⁵ Kemény Zsigmond: A mohácsi veszedelem okairól. I. m., 13–14.
- ²⁶ I. m. 24–25.
- ²⁷ Kemény Zsigmond: A nemzetiség kérdése. Pesti Napló, 1861. január 1. [1.]
- ²⁸ 1691-től ugyan Erdélyben is a latin volt a hivatalos nyelv – leszámítva II. József uralkodásának éveit, amikor a német töltötte be ezt a szerepet –, de a törvényhozás a fejedelemség korának (magyar nyelvű) törvénykönyveit használta, emiatt aztán mindenki tisztában volt a „nemzeti” nyelvnek a közigazgatás működtetésére való alkalmasságával.
- ²⁹ Kemény Zsigmond: Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára. I. m. 87.
- ³⁰ Kemény Zsigmond: Irányok. Némi keletkező körjelek felől. In uő: Korkivánatok. I. m., 50.
- ³¹ Kemény Zsigmond: Beszéd Kolozs megye közgyűlésén, 1842. július 26-án. (Részlet.) In: Kemény Zsigmond: Korkivánatok. I. m. 120.
- ³² Kemény Zsigmond: Nyelvünk ügyében. In uő: Korkivánatok. I. m., 161–180.
- ³³ Tótországon itt Szlavónia értendő.
- ³⁴ Még egyszer nyelvügyünkben. In Korkivánatok. I. m. 198–208. p., Vallomások, uo. 233–[244.] p., Nyilatkozat és fölszólítás, uo. 245–255. , Két jelenet figyelmünkre méltó, 256–264., Királyföld – szászföld, 265–273.
- ³⁵ Egyed Ákos: Erdély 1848–1849. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 1998, I. köt., 47.
- ³⁶ „A második részben az Ungarische Wirren und Zerwürfnisse írója azt bizonyítja csalhatatlanul be, hogy a magyar nyelv a többiek felett semmi elsőséget magának nem igényelhet, mert
- ³⁷ Kemény Zsigmond: Visszatekintés a lefolyt országgyűlésre. In: uő: Korkivánatok. I. m. 223–224.
- ³⁸ Viszont számon tartja, hogy a szász követek nem egységesen tiltakoztak a nyelvtörvényjavaslat ellen, másrészt elutasítja Rothnak a többi szász követet illető vádját: „...badarság a szász nemzet képviselőire azért neheztelni, hogy pecsétöket rányomni engedik oly megállapodásra, melyet ők huszonketten több mint kétszáz szózat ellenében rossznak; mert alkotmányunk sértése nélkül nálunk curiatum votumot követelni nem lehet, és kétszeresen fekszik a kisebb szám érdekében a formasságok szigorú megtartása.” Kemény Zsigmond: Még egyszer nyelvügyünkben. In uő: Korkivánatok. I. m., 207–208.
- ³⁹ Kemény Zsigmond: Vallomások. In uő: Korkivánatok. I. m. 242.
- ⁴⁰ Kemény Zsigmond: Nyilatkozat és fölszólítás. In uő: Korkivánatok. I. m., 246–247. (Az eredetiben végig kiemelve.)
- ⁴¹ Uo. 248.
- ⁴² Uo. 251. (Az eredetiben kiemelve.)
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Kemény Zsigmond: Két jelenet figyelmünkre méltó. In uő: Korkivánatok. I. m., 263. Az idézet folytatása: „Ezek szerint nem arról van szó, valamint sohasem is volt, miképp magyarosítottassanak

- a szászok, hanem fogja-e engedni a törvényhozás, hogy a szászokkal együtt lakó magyarok teljesen elnyomassanak, hogy nemzeti nyelvünk száműzött idegen gyanánt létezzék akárhol a magyar korona alatt, hol azt szabad polgárok sajátuknak vallják.
- ⁴⁵ Kemény Zsigmond: Királyföld – szászföld. In uő: Korkivánatok. I. m. 266.
- ⁴⁶ Kemény Zsigmond: Igénytelen nézetek. In uő: Korkivánatok. I. m. 363.
- ⁴⁷ Kemény Zsigmond: A „Korteskedés és ellenszerei” című röpirat első tervrajza. In: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. I. m. 439–440.
- ⁴⁸ Kemény Zsigmond: Montesquieu és I. Béla király I. Pesti Hírlap, 1847. szeptember 21., [191.]
- ⁴⁹ Uo. 192.
- ⁵⁰ Kemény Zsigmond: Montesquieu és I. Béla király III. Pesti Hírlap, 1847. szeptember 26., [203.]
- ⁵¹ Kemény Zsigmond: Időjelek IV. Pesti Hírlap, 1847. november 11. [311.]
- ⁵² A lap 1848. május 9-i száma közli Keménynek a Wiener Zeitung cikke alapján írt összefoglalóját a moldvai reformkezdeményezések elfojtásáról. Lásd: Kemény Zsigmond: Pest, május 8-án. Pesti Hírlap, 1848. május 9., [415]–416. p.
- ⁵³ Csengery Antal–Kemény Zsigmond: Pest, május 15-én. Pesti Hírlap, 1848. május 16., [439.]
- ⁵⁴ Kemény Zs.: Pest, május 17-én. Pesti Hírlap, 1848. május 18., [447.]
- ⁵⁵ Kemény Zsigmond: Pest, május 22-én. Pesti Hírlap, 1848. május 23., 466–467.
- ⁵⁶ Pest, május 26-án. Pesti Hírlap, 1848. május 26., [477]–478. (Az eredeti környezetben oldalszámzási hiba: az előző, május 25-i szám a 478. oldalon ér véget, a 26-i számnak a címloldal utáni – tehát az első számozott – oldala szintén a 478-as oldalszámot viseli.)
- ⁵⁷ Kemény Zsigmond: Pest, jún. 1-jén és A [Papp Ferenc szerint ez szintén Keményt jelöli]: Pest, jún. 1. Pesti Hírlap, 1848. június 2., [503]–504.
- ⁵⁸ Jósika Miklós: Nyílt levél Kemény Zsigmondhoz II. Pesti Hírlap, 1848. június 15., 550–551.
- ⁵⁹ a: Pest, oct. 28-án. Pesti Hírlap, 1848. október 29., [1015.]
- ⁶⁰ Pesti Hírlap, 1848. október 31., 1020.
- ⁶¹ Kemény Zsigmond: Emlékirat 1849-ből. In uő: Történelmi és irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, Franklin 1907, 52. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. Közrebocsátja Gyulai Pál. IX. köt.)
- ⁶² Közlöny, 1848. július 26., 221.
- ⁶³ Közlöny, 1848. augusztus 2., [249.]
- ⁶⁴ Uo. 250.
- ⁶⁵ Kemény Zsigmond: Emlékirat 1849-ből. I. m. 87.
- ⁶⁶ Uo. 77.
- ⁶⁷ Uo. 97.
- ⁶⁸ Uo. 119. Jelezzük itt, hogy Drágos a román–magyar megbékélés őszinte híve volt, a pesti parlamentben szép beszédet mondott a felekezeti iskolák nyelvének védelmében, s hogy 1849-ben Kosuth őt küldte az Érchegeységbe, hogy tárgyaljon a román felkelőkkel – akik Hatvani őrnagy magánakcióként indított támadását megbosszulandó, kivégezték, illetve meggyilkolták.
- ⁶⁹ Kemény Zsigmond: Töredékek az „Izabella királyné és a remete” című regényből. I. Károly-fejérvár. In uő: Beszélyek és regénytöredékek. II. köt., Budapest, Franklin, 1897, [259]–261. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. Közrebocsátja Gyulai Pál. V. köt.)
- ⁷⁰ „Kegyelmed érdemes ökrének szarva és mellem a keskeny hídon összetalálkozván, bátor voltam a pocsolyába hullani: remélem azonban, ezen merészségemet urasága nem fogja rossz néven venni: – így mentegetőzék a vörösvári zsidó a mészáros előtt alázatosan, és leemelt bársonysapkával. – Voltak századok, midőn a polgári rendnek is, az arisztokrácia előjogai általi sértetés és porba tapatás eseteiben, ily gyáva meghunyázkodás volt erénye és menedéke, mintha bűnös volna azért, mert martalék. De ezen durva korszaknak rég lejárt minden órája a mívelt Európában s még nálunk

is. Magyarország egy erős polgári rend alakulásában hiszi idővel fellelhetni hatalmának oszlopso-
rait." Kemény Zsigmond: Helyhatóságainkban szőnyegre kerülendő kisebb és nagyobb tárgyak fe-
lől. In uő: Korkívánatok. I. m. 64.

- ⁷¹ Lásd erről: Miskolczy Ambrus: A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es ma-
gyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai. Múlt és Jövő kiadó, Budapest 1999.
- ⁷² Kemény javaslatát Miskolczy Szemere megjegyzéseivel együtt kéziratból közölte:
- ⁷³ Báró Kemény Zsigmond: Forradalom után. In uő: Forradalom után – Még egy szó a forradalom
után. Budapest, Franklin Társulat, 1908, 194. (Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. Közre-
bocsátja Gyulai Pál. XII. köt.) A szocializmust Kemény így értelmezi: „Több vagy kevesebb lepel
alatt nem más, mint a birtok eddigi fogalmainak tagadása és egy határozott törekvés az államnyit
tekinteni egyedüli tulajdonosnak; a magánosokat pedig, kik tőkepénz vagy fekvő vagy birtoká-
ban vannak, rablóknak, vagy legfeljebb igazságtalanul kényeztetett haszonbérletnek nézni.” I. m.,
38.
- ⁷⁴ „Forgassátok a rabok statisztikáját, keressétek föl azon börtönöket, hová a közönséges gonoszte-
vők vannak elzárva, hasonlítsátok össze az elkövetett bűntények neveit a hazában lakó népfajok
lélekszámával, s úgy fogjátok találni, hogy az alattomoságból folyó bűnnemekért okvetlenül leg-
kevesebb magyar ajkú van vád alatt.” I. m. 18. (E könyvnek az Országos Széchényi Könyvtár sza-
badpolcán található példányába e helyütt ezt jegyezte be egy összevont szemöldökű olvasó: „fajel-
mélet”.)
- ⁷⁵ I. m. 69–70.
- ⁷⁶ „Széchényi, látván, hogy a közjogi reformokra már kedvező pillanatok nyíltak, azon kettős kívána-
tot állítá föl: miként az alkotmány sáncán kívül levőket rendre szükséges a sáncokba bevinni,
szükséges józan fokozat szerint a rendi alkotmányból a képviselőre átmenni: de másfelől a ma-
gyarosítás körüli izgatásokat pihentetni kell, és ami nyelvünknek diplomatikai polcra emeléséből
még hátra van, azt csak az érdekek szorosabb összesimulása után leendő célszerű intézkedés alá
venni; mert ha nemzetiségünk kérdését mindig közvetlenül toljuk elő, akkor az idegenajkúak
visszahatása konzisztenciát és oly súlyt nyerend, mely idővel veszélyes rázkódásoknak teheti ki az
államot s fajunk buktatására használhatók föl.” Kemény Zsigmond: Gróf Széchényi István. In
uő: Történelmi és irodalmi tanulmányok, I. köt. Budapest, Franklin 1907, 306. (Báró Kemény
Zsigmond Összes Művei.
- ⁷⁷ Báró Kemény Zsigmond: Még egy szó a forradalom után. In uő: Forradalom után – Még egy szó a
forradalom után. Budapest, Franklin Társulat, 1908, 360. p. (Báró Kemény Zsigmond Összes Mű-
vei. Közrebocsátja Gyulai Pál. XII. köt.)
- ⁷⁸ Uo. 329.
- ⁷⁹ Kemény Zsigmond: Pest, júl. 10-én. Pesti Hírlap, 1848. július 11., [639.]
- ⁸⁰ Pesti Napló, 1851. július 21., [1.]
- ⁸¹ Uo.
- ⁸² Pesti Napló, 1851. július 23., [1.]
- ⁸³ Kemény Zsigmond: Eszmék és jámbor óhajtasok. Pesti Napló, 1854., május 25., [1.]
- ⁸⁴ Pesti Napló, 1859. november 5., [2.]
- ⁸⁵ Kemény Zsigmond: Gróf Széchényi István meghalt. Pesti Napló, 1860. április 10., [1.]
- ⁸⁶ Kemény Zsigmond: Június 14-e. (A Berzsenyi-ünnep.) Pesti Napló, 1860. június 21. [2.]
- ⁸⁷ Kemény Zsigmond: Pest, november 6. Pesti Napló, 1860. november 7., [1–2.]
- ⁸⁸ Kemény Zsigmond: Az Unio-törvényekről. Lenyomat a Pesti Naplóból. Pest, Emich Gusztáv,
1861, 16–17.

Richly Gábor

A HAZA ÉS A NEMZET MEGHATÁROZÁSÁNAK PROBLÉMÁJA FINN TÖRTÉNELEM- TANKÖNYVEKBEN (1917–1944)

II. rész

A nemzetfogalom transzformációi

A bevezetésben már szó esett a finn nemzet meghatározásának korántsem ma-
gától értetődő voltáról. A modernkori nemzetkonceptiók megjelenése óta
vitatott, hogy a nemzeti közösség lényegében a kultúrnemzeti vagy az állam-
nemzeti meghatározásnak megfelelően értelmezendő-e, illetve, hogy milyen meg-
szorításokkal kombinálható e két modell az elméleteknél jóval összetettebb törté-
nelmi fejlődés minél pontosabb megragadása érdekében. Az etnikai-nyelvi szem-
pontok felől közelítve mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy milyen megítélés alá
essenek azok a „rokon” népcsoportok, amelyek a Finn-félsziget területének na-
gyobb részét magában foglaló mindenkori közigazgatási-politikai egység határain
kívül élnek; valamint a finn társadalmi elit jelentős svéd nyelvű része, amelynek
tagjairól sok esetben már az sem állapítható meg, hogy etnikai származásuk vagy
nyelvi-kulturális asszimilációjuk következtében tartoznak-e a nyelvi kisebbséghez.
A politikai szempontok érvényesítése szintén problematikus, hiszen történelmi
perspektívában nem alkalmas a svéd és orosz birodalom népcsoportjai közötti kü-
lönbségtételre; valamint a politikai nemzet egyenlő politikai jogok gyakorlásához
kötött definíciója időben csupán igen korlátozottan – 1907 után – értelmezhető a
finn társadalom egészére. Még összetettebbé válik a probléma, ha a nemzeti identi-
tás kulturális-tudati elemeivel is számot akarunk vetni; vagy ha a finnországi lappok
és egyéb etnikai kisebbségek helyzetét az említett csoportokkal összevethető krité-
riumok szerint akarjuk meghatározni. A vizsgált korszakban ezek a kérdések – tud-
niillik, hogy kik és milyen értelemben tekintendők a nemzeti közösség tagjának –
akut politikai-ideológiai viták tárgyát képezték. A néprokonsági eszme a határon
túli, rokonnak tekintett nyelvi-etnikai közösségekre irányította a figyelmet, az úgy-
nevezett *igazfinn mozgalom* a svéd nyelvű társadalmi elitet igyekezett kirekeszteni a
finn nemzet fogalmából, a polgárháború tapasztalataitól és a finn nacionalista táma-
dásoktól megrendült svéd kisebbség körében teret nyert a társadalmon belüli elzár-
kózás gondolata, egyes jobboldali politikai körök pedig az osztályharcos ideoló-